

ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΑΪΜΑΚΗΣ

Θεωρητικά ρεύματα και προσεγγίσεις
στην κοινωνιολογία του αθλητισμού¹

Εισαγωγή

Ο αθλητισμός συνιστά ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο και η μελέτη του μας επιτρέπει να διερευνήσουμε όψεις της κοινωνικής οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών και της χρήσης ενός κοινωνικού χρόνου αφιερωμένου στα σπορ, τη γυμναστική και τη σωματική άσκηση. Η έρευνα αυτών των πρακτικών αναδεικνύει πτυχές της πολιτισμικής λογικής του ύστερου καπιταλισμού και τους τρόπους με τους οποίους τα σπορ γίνονται πεδίο διαίωνισης δομών ανισότητας με βάση το φύλο, την τάξη, τη φυλή και το πολιτισμικό κεφάλαιο των ομάδων που εμπλέκονται ως αθλητές ή θεατές στις αθλητικές δραστηριότητες. Σε μια εποχή κατά την οποία ο αθλητισμός και οι σωματικές πρακτικές συνδέονται ολοένα και περισσότερο με την κοινωνία του θεάματος, διαχέονται σε παγκόσμιο επίπεδο με τη διαμεσολάβηση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και εναρμονίζονται με λόγους, βιοπολιτικές και τρόπους ζωής που προάγονται από την καταναλωτική κοινωνία, η κοινωνιολογική μελέτη ανοίγει ένα παράθυρο για την ερμηνευτική διείσδυση στις περίπλοκες αλληλοσυσχετίσεις της κοινωνίας, της οικονομίας και των σπορ.

Η κοινωνιολογία του αθλητισμού έχει σήμερα σημαντική θέση στο καλαντάρι των κοινωνιολογικών μελετών και ερευνών αλλά η πορεία προς την αναγνώρισή της ως διακριτού γνωστικού πεδίου της κοινωνιολογίας έχει μακρά πορεία. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα η μελέτη των σπορ ανήκε στη δικαιοδοσία των φυσικών επιστημών και κυρίως της φυσικής αγωγής και συνδεόταν με ζητή-

1. Ευχαριστώ θερμά την Ελένη Φουρνάρη που διάβασε και σχολίασε το κείμενο ανοίγοντας ένα γόνιμο διάλογο μαζί μου για ζητήματα που απασχολούν τις μελέτες των σπορ. Οι κριτικές παρατηρήσεις και τα ερμηνευτικά της σχόλια συνέβαλαν σημαντικά στο τελικό αποτέλεσμα.

ματα των λειτουργιών του σώματος, την κινησιολογία και τη σωματική άσκηση. Το έναυσμα για τη γονιμοποίηση ενός πρώιμου ενδιαφέροντος για τις κοινωνικές διαστάσεις των σπορ και των παιχνιδιών έδωσαν ορισμένες κλασικές κοινωνιολογικές μελέτες με επιμέρους αναλύσεις για τις αθλητικές πρακτικές. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η κλασική εργασία του Thorstein Veblen για την αργόσχολη τάξη που εκδόθηκε το 1899, στην οποία ο συγγραφέας υποστήριξε ότι οι ανώτερες τάξεις χρησιμοποιούσαν τα σπορ ως μέσο διάκρισης, επίδειξης πλούτου και ένδειξης κοινωνικού κύρους και, συνάμα, απαξίωσης του παραγωγικού μόχθου και της χειρωνακτικής εργασίας. Η ενασχόληση της αριστοκρατίας με τα σπορ την απομάκρυνε από τις φιλανθρωπικές δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούσαν, εκείνη την εποχή, βασικό μηχανισμό κοινωνικής ανάπτυξης και δικαιοσύνης (Veblen 1982 [1899]).

Λίγα χρόνια μετά τη δημοσίευση της εργασίας του Veblen, το 1904, ο Γερμανός κοινωνιολόγος Max Weber ασχολήθηκε με τα σπορ στο κλασικό έργο του *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*. Σε αυτό επιχείρησε να συνδέσει τα σπορ με τις διαδικασίες εξορθολογισμού της μοντέρνας κοινωνίας και να ερμηνεύσει τη σχέση της πουριτανικής ηθικής μαζί τους. Για τους πουριτανούς οι αθλητικές πρακτικές ήταν αποδεκτές μόνο στο βαθμό που εξυπηρετούσαν έναν ορθολογικό σκοπό: τη σωματική άσκηση και την ψυχαγωγία που ήταν αναγκαία για τη φυσική αποδοτικότητα. Η ενστικτώδης απόλαυση της ζωής και τα σπορ ως μέσο για την αυθόρμητη έκφραση απειθάρχων ενστίκτων ήταν ύποπτη και κατά συνέπεια απορριπτέα (Weber 1997 [1904]: 146).

Αυτές οι πρώτες αναλύσεις για τις αθλητικές δραστηριότητες αξιοποιήθηκαν και σε πανεπιστημιακό επίπεδο με την εισαγωγή της κοινωνιολογικής μελέτης του αθλητισμού ως βασικού αντικειμένου σπουδών στον κλάδο της φυσικής αγωγής, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στη δεκαετία του 1910. Την ίδια περίοδο, στην Ευρώπη εμφανίζονται κείμενα ευρύτερου κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος που περιλάμβαναν και επιμέρους αναλύσεις για τις κοινωνικές λειτουργίες των σπορ (Dunning 2004: 4), ενώ τη δεκαετία του 1920 αναπτύσσονται οι πρώτες σχετικές εμπειρικές έρευνες και, παράλληλα, ενισχύονται τα μαθήματα και τα προγράμματα για τα σπορ στην εκπαίδευση των καθηγητών της φυσικής αγωγής. Το 1924 στη Γερμανία παρουσιάζεται η πρώτη κοινωνιολογική μελέτη (*Soziologie des Sports*) που ήταν αφιερωμένη αποκλειστικά στον αθλητισμό από τον φοιτητή του Theodor Adorno Heinze Risse. Η προσπάθεια αυτή δεν είχε συνέχεια. Η άνοδος του ναζισμού στη Γερμανία που χρησιμοποίησε τον αθλητισμό ως μέσο ιδεολογικού ελέγχου της κοινωνίας και δεν άφηνε περιθώριο για εναλλακτικές προσεγγίσεις ανέκοψε την όποια προσπάθεια συγκρότησης

ενός γνωστικού πεδίου μελετών για τον αθλητισμό στο πλαίσιο της σχολής της Φρανκφούρτης.

Τις επόμενες δεκαετίες τα σπορ εξακολουθούσαν να είναι έξω από τα ενδιαφέροντα των κυρίαρχων ρευμάτων της κοινωνιολογίας. Για τις πανεπιστημιακές ελίτ ο υποτιθέμενος παροδικός και εφήμερος χαρακτήρας των αθλητικών δραστηριοτήτων δεν μπορούσε να ενταχθεί στις ερευνητικές και θεωρητικές αναζητήσεις των κοινωνικών επιστημών. Η ενασχόληση με τον αθλητισμό δεν έδινε ευκαιρίες για την απόκτηση ακαδημαϊκού κύρους και δεν υπήρχε σοβαρή θεωρητική συζήτηση για τα εννοιολογικά εργαλεία και τη μεθοδολογία της κοινωνιολογίας του αθλητισμού. Η απαξίωση της μελέτης του αθλητισμού ενισχυόταν από τις προκαταλήψεις κοινωνιολόγων που ήταν προσκολλημένοι στο έθος της προτεσταντικής εργασίας και όχι στις δραστηριότητες που συνδέονται με ανάλαφρες όψεις της κοινωνικής ζωής: την ψυχαγωγία, τη σωματική άσκηση και τον «ελεύθερο» χρόνο (Malcolm 2012: 4 και Sage 1980).

Η συγκρότηση της κοινωνιολογίας των σπορ την περίοδο της μεταπολεμικής οικονομικής ευμάρειας στον δυτικό κόσμο συνδέθηκε με τη διαμόρφωση μιας πολιτισμικής «βιομηχανίας» παραγωγής υπηρεσιών ψυχαγωγίας και αναψυχής στην οποία συμπεριλαμβάνονταν ποικίλα αθλητικά θεάματα. Σε αυτές τις συνθήκες ενισχύθηκε το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων για τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις των σωματικών πρακτικών και των αθλημάτων (Harris 2006 και Sage 1997). Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 στους ακαδημαϊκούς κύκλους των επιστημών της φυσικής αγωγής και της κοινωνιολογίας συγκροτείται θεσμικά η κοινωνιολογία του αθλητισμού ως διακριτό γνωστικό αντικείμενο (Sage 1997: 325). Ήταν η πρώτη φορά στο χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών που χρησιμοποιείται ρητά ένας επιστημονικός προσδιορισμός (κοινωνιολογία) σε ένα γνωστικό πεδίο, με σαφή πρόθεση να καθοριστεί και να οριοθετηθεί το εννοιολογικό και μεθοδολογικό περιεχόμενο της προσέγγισης και να ενταχθεί η μελέτη των σπορ στο ρεπερτόριο των κοινωνιολογικών ενδιαφερόντων.

Σημαντικό ρόλο στην οργανωτική ανάπτυξη της κοινωνιολογίας του αθλητισμού έπαιξε αφενός η ίδρυση της Διεθνούς Επιτροπής της Κοινωνιολογίας του Αθλητισμού (International Committee for Sociology of Sport) το 1964 από έναν μικρό αριθμό ακαδημαϊκών από την κοινωνιολογία και τη φυσική αγωγή, κυρίως από χώρες της Ευρώπης, και αφετέρου η έκδοση της πρώτης επιστημονικής επιθεώρησης για την κοινωνιολογία του αθλητισμού το 1966 (*International Review of Sport Sociology*). Οι ενέργειες αυτές συνέβαλαν στην ανάπτυξη της έρευνας και της διδασκαλίας του αντικειμένου σε πανεπιστήμια, στην οργάνωση των πρώ-

των μεταπτυχιακών προγραμμάτων και στην εκπόνηση διδακτορικών διατριβών καθώς και την εμφάνιση μιας σειράς εξειδικευμένων κοινωνιολογικών κειμένων για τον αθλητισμό.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Eric Dunning, ενός από τους πρωτοπόρους μελετητές των σπορ αθλητισμού, η συγκρότηση της κοινωνιολογίας του αθλητισμού συνδέεται με πέντε παράγοντες. Πρώτον, την αναγνώριση από πανεπιστημιακούς της φυσικής αγωγής, της γυμναστικής και των σπορ ως κοινωνικών πρακτικών, πολιτισμικά και ιστορικά διαμορφωμένων, σε συνδυασμό με τη συνειδητοποίηση πως η μονομερής εστίαση σε ζητήματα φυσιολογίας και σωματικής άσκησης περιόριζε το εύρος της επιστημονικής ανάλυσης. Δεύτερον, την αποδοχή από ρηξικέλευθους κοινωνιολόγους, όπως οι Theodor Adorno, Norbert Elias, Charles Page και Gregory Stone, ότι τα σπορ ως διακριτές κοινωνικές πρακτικές έχουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική συμβίωση και ότι η κοινωνιολογική μελέτη θα ενίσχυε την κοινή τράπεζα γνώσεων για επιμέρους όψεις του κοινωνικού κόσμου. Τρίτον, την ανάπτυξη των πανεπιστημίων και συνακόλουθα τον αυξανόμενο ανταγωνισμό μέσα και ανάμεσα στις επιστημονικές πειθαρχίες, ο οποίος ευνόησε τη δημιουργία νέων γνωστικών αντικειμένων. Τέταρτον, την ανάδυση της αποκαλούμενης «επανάστασης της ανεκτικότητας» από ριζοσπαστικούς, και συνήθως αριστερούς, κύκλους που υποστήριζαν την ενδυνάμωση των καταπιεσμένων ομάδων (π.χ. γυναίκες, μειονότητες, εργατική τάξη, νεολαία κ.ά.) ενισχύοντας τη στροφή σε μια κριτική κοινωνιολογία που είχε χώρο και για τη μελέτη νέων πεδίων άσκησης της εξουσίας, όπως είναι τα σπορ. Πέμπτον, τη χρήση των σπορ για πολιτικούς λόγους, ιδιαίτερα στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ανάμεσα στον «πρώτο» καπιταλιστικό και τον «δεύτερο» κομμουνιστικό/σοσιαλιστικό κόσμο της περιόδου 1940-1980, η οποία ενίσχυε τους προβληματισμούς για τη μελέτη του αθλητισμού και της σχέσης του με την πολιτική (Dunning 2004: 2-3).

Η κοινωνιολογία του αθλητισμού διαμορφώθηκε σε ένα πεδίο εντάσεων που αφορούσαν την αναλυτική σκοπιά, τις μεθοδολογικές στρατηγικές και τη θεωρητική της εστίαση. Ένα πρώτο επίπεδο εντάσεων ήταν η οριοθέτηση του αντικειμένου και η απομάκρυνση από ιδεαλιστικές προσεγγίσεις του παρελθόντος που συνέχεαν το ρόλο του μελετητή των σπορ με αυτόν του κήρυκα των παιδαγωγικών αξιών τους. Ένα άλλο πεδίο αντιπαλότητας αφορούσε τον πολιτικό προσανατολισμό των μελετών με επίκεντρο τη διαμάχη αστικών και μαρξιστικών προσλήψεων του αθλητισμού, με φόντο την αυξανόμενη επαγγελματοποίηση και εμπορευματοποίηση των σπορ. Οι πρώτες κοινωνιολογικές παραδόσεις του αθλητισμού διαμορφώθηκαν γύρω από το ρεύμα του δομολειτουργισμού και την ισχυρή παράδοση της σχολής του Λέστερ στην οποία αναπτύχθηκε η συστη-

ματική εμπειρική έρευνα, κυρίως γύρω από το ζήτημα του χουλιγκανισμού, υπό το πρίσμα της θεωρίας της «διαδικασίας του εκπολιτισμού» (civilizing process) του Robert Elias. Εκεί αναπτύχθηκαν τα πρώτα μεταπτυχιακά προγράμματα με επίκεντρο τον αθλητισμό από τους επιφανείς κοινωνιολόγους Antony Giddens και Eric Dunning. Στο Μπέρμπιγχαμ, στη δεκαετία του 1970 αναπτύχθηκε μια νεομαρξιστική παράδοση μελετών που συνέδεε την ταξική με την πολιτισμική ανάλυση και επικεντρώθηκε στις νεανικές κουλτούρες και τα νοηματικά συστήματα που περιβάλλουν τον κόσμο του αθλητισμού.

Στα τέλη του 20ού αιώνα και ιδιαίτερα στις αρχές της νέας χιλιετίας εμφανίζονται στη χώρα μας οι πρώτες κοινωνιολογικές μελέτες για τον αθλητισμό που επικεντρώνεται στα ομαδικά αγωνιστικά παιχνίδια, κυρίως για τις μορφές κουλτούρας, τις ταυτότητες και τις νοηματοδοτήσεις που διαμορφώνονται γύρω από δημοφιλή ομαδικά σπορ, όπως είναι το ποδόσφαιρο. Πρόκειται μάλλον για κοινωνιολογία των σπορ παρά για μια ευρύτερη κοινωνιολογία του αθλητισμού που συμπεριλαμβάνει τη γυμναστική, τον κλασικό αθλητισμό και τις σωματικές πρακτικές.

Την ίδια περίοδο εξάλλου, παρατηρείται σε διεθνές επίπεδο αξιοσημείωτη ανάπτυξη του γνωστικού πεδίου της κοινωνιολογίας του αθλητισμού, η οποία έχει πλέον διευρύνει τον κύκλο των ενδιαφερόντων της. Το κυρίαρχο παράδειγμα της κοινωνιολογικής σχολής του «σχηματισμού» (figurational sociology) με τις κλασικές μελέτες για τον χουλιγκανισμό και την οπαδική παραβατικότητα δίνει τη θέση του σε νέες οπτικές που επικεντρώνονται στο σώμα ως πεδίο εγχάραξης και προβολής της εξουσίας, στις κοινωνικές και συμβολικές πρακτικές της σωματικής άσκησης και των σπορ, στις λαϊκές κουλτούρες που αναπτύσσονται γύρω από δημοφιλή αθλήματα, στην κοινωνική οργάνωση και την πολιτική οικονομία του αθλητικού θεάματος, και στη σχέση των σπορ με την πολιτιστική λογική του καπιταλισμού της ύστερης νεωτερικότητας.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια συνοπτική επισκόπηση των βασικών θέσεων επτά παραδειγμάτων κοινωνιολογικής θεωρίας του αθλητισμού, που λίγο πολύ έχουν κυριαρχήσει τις τελευταίες δεκαετίες, επισημαίνοντας ότι μια διεξοδική παρουσίαση των θέσεων της κάθε προσέγγισης υπερβαίνει τους στόχους αυτού του κειμένου. Τα τρία πρώτα παραδείγματα (δομολειτουργισμός, θεωρία του σχηματισμού και ερμηνευτική σχολή) έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην πρώιμη ανάπτυξη της κοινωνιολογίας των σπορ και έχουν ως τις μέρες μας αξιοσημείωτη επιρροή στη σχετική έρευνα. Στη συνέχεια εξετάζονται δύο συγκρουσιακές θεωρίες που τονίζουν ζητήματα αντιστάσεων και ανισοτήτων από τη σκοπιά της κοινωνικής τάξης και της πολιτικής οικονομίας των σπορ (νεομαρξιστική προσέγγι-

ση), και των έμφυλων σχέσεων και της κριτικής της αναπαραγωγής της ανδρικής κυριαρχίας μέσα από τα σπορ (φεμινιστική προσέγγιση). Το κείμενο ολοκληρώνεται με δύο παραδείγματα που γνώρισαν μεγάλη απήχηση στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Το πρώτο είναι το παράδειγμα της μεσοθεωρίας του Pierre Bourdieu για το πεδίο του αθλητισμού μέσα από την οπτική των κοινωνικών πρακτικών, της διάκρισης και των έξεων που επεκτείνεται και στο ρεύμα των πολιτισμικών σπουδών με επίκεντρο την πολιτισμική ανάλυση των βίκοσμων του αθλητισμού. Το δεύτερο αφορά τις μεταστρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις του αθλητισμού με έμφαση στη θεώρηση του Michel Foucault για το σώμα ως πεδίο ενθυλάκωσης της πειθαρχικής βιοεξουσίας και την ανάλυση του Jean Baudrillard για την «υπερπραγματικότητα» των σπορ της ύστερης νεωτερικότητας.

Ο δομολειτουργισμός και οι λειτουργίες των σπορ

Οι θεωρίες του δομολειτουργισμού κατείχαν περίοπτη θέση στα πρώτα χρόνια της συγκρότησης της κοινωνιολογίας των σπορ, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ και τον Καναδά. Οι προσεγγίσεις αυτές είχαν επηρεαστεί από τις φιλελεύθερες αντιλήψεις, που έβλεπαν τον αθλητισμό ως αξία καθαυτή, τόνιζαν την πολιτική ουδετερότητα των αθλητικών πρακτικών και εξυμνούσαν την προβολή των φιλελεύθερων αξιών του αυτοδημιούργητου υποκειμένου της φιλελεύθερης δημοκρατίας στο πεδίο των σπορ (Dunning 2004: 5). Το παράδειγμα του δομολειτουργισμού εστιάζεται στις διαδικασίες αναπαραγωγής των αθλητικών θεσμών και οργανώσεων, στις κοινωνικές τους λειτουργίες και στα αξιακά πρότυπα που αναπτύσσονται στο εσωτερικό τους. Ο αθλητισμός εξετάζεται ως ένα λειτουργικό υποσύστημα της κοινωνίας που συνδέεται με άλλους κοινωνικούς θεσμούς, όπως η οικογένεια και η εκπαίδευση, και συμβάλλει στη διατήρηση, τη συνοχή και την αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος (Jarvie και Maguire 1994: 9). Σε αυτή την κατεύθυνση, έργο των κοινωνιολόγων είναι να αναλύσουν τα πρότυπα συμπεριφοράς που αναπτύσσονται στις αθλητικές κοινωνίες και τη σχέση τους με τους σκοπούς των συστημάτων, να διερευνήσουν τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης των νέων στις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες μέσα από τα σπορ και τους τρόπους με τους οποίους ο αθλητισμός συμβάλλει στην κοινωνική ενσωμάτωση και την εκπλήρωση των λειτουργικών απαιτήσεων των συστημάτων. Επιπλέον, ο λειτουργισμός τόνιζε την εκτονωτική διάσταση των μοντέρνων σπορ που είχε θετικό αντίκρισμα στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας.

Στα πρώτα χρόνια εμφάνισης της κοινωνιολογίας του αθλητισμού, ο δομολειτουργισμός προσπάθησε να παρουσιάσει ένα θετικιστικό μοντέλο ανάλυσης των

σπορ βασισμένο, κυρίως, στην εμπειρική έρευνα και, δευτερευόντως, στις θεωρίες του λειτουργισμού, για να απαντήσει στις προσλήψεις του αθλητισμού ως αντανακλάσεις της οικονομικής δομής και στις ιδεαλιστικές και στρατευμένες προσεγγίσεις των σπορ. Σε αυτή την κατεύθυνση διαμορφώθηκαν ορισμένες σημαντικές εμπειρικές εργασίες. Ένα μέρος από αυτές εστιάζει την ανάλυση στο μικροεπίπεδο της κοινωνικής ομάδας και προσπαθεί να αναδείξει τα ιδιαίτερα συμπεριφορικά πρότυπα και τις λειτουργίες των σπορ. Για παράδειγμα, ο Lüschen (1969) αξιοποίησε το μοντέλο του Parsons για το κοινωνικό σύστημα (AGIL)² για να δείξει πώς λειτουργεί το πρότυπο της διατήρησης, της ενσωμάτωσης, της επίτευξης του στόχου και της προσαρμογής σε αθλητικές ομάδες και αθλητικές υποκοουλτούρες. Η προσέγγιση προσπάθησε να αναδείξει τα ακόλουθα ζητήματα: πρώτον, τα πρότυπα διατήρησης του σωματείου που είναι συνδεδεμένα με τις αξίες των σπορ (π.χ. το «ευ αγωνίζεσθαι») και τα αθλητικά επιτεύγματα των σωματείων· δεύτερον, το ζήτημα της ενσωμάτωσης που συνδέεται με τους κανόνες και τους όρους των παιχνιδιών· τρίτον, τη διαδικασία επίτευξης στόχου που συνδέεται με τη διαχείριση των σχέσεων ανάμεσα στις υποομάδες ή στο εσωτερικό της κάθε ομάδας· και τέταρτον, τη διεργασία της προσαρμογής που αφορά τους ρόλους, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των εμπλεκόμενων στις αθλητικές πρακτικές του κάθε συλλόγου (Lüschen 1969). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η μελέτη των Rees και Segal (1984) για τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις των αθλητικών ομάδων των κολεγίων στις ΗΠΑ που επικεντρώνεται στην ανάλυση των δομών και των διαδικασιών που διαμορφώνουν τα καθήκοντα των ηγετών των αθλητικών σωματείων και το ρόλο των τελευταίων στις κοινωνικές, συναισθηματικές και αγωνιστικές λειτουργίες των ομάδων.

Οι επικρίσεις που δέχτηκαν οι λειτουργιστικές θεωρίες των σπορ οδήγησαν σε προσπάθειες γεφύρωσης του δομολειτουργισμού με τις συγκρουσιακές θεωρίες και ζητήματα κοινωνικής τάξης και φυλετικών διακρίσεων, χωρίς ωστόσο σημαντική επιτυχία. Στον πυρήνα της θεωρίας του λειτουργισμού υπήρχε πάντα η λογική της ανάγκης προσαρμογής των αθλητικών πρακτικών στις κυρίαρχες αξίες και τα πρότυπα της κοινωνίας.

Παρά την αδιαμφισβήτητη συμβολή του στην προαγωγή της κοινωνιολογίας των σπορ, ο δομολειτουργισμός έχασε στην πάροδο του χρόνου την αρχική του αίγλη και επικρίθηκε για την έμφαση που έδινε στα μοντέλα των θετικών επιστημών, συνήθως με χρήση στατιστικών μεθόδων και δεικτών, που αδυνατούσαν

2. Σύμφωνα με τον Parsons η κοινωνία βασίζεται σε τέσσερα λειτουργικά υποσυστήματα, της προσαρμογής (Adaption), της επίτευξης του στόχου (Goal Attainment), της ενσωμάτωσης (Integration) και της διαχείρισης του λανθάνοντος προτύπου και της διαχείρισης των εντάσεων (Latent Pattern Maintenance and Tension Management).

να συλλάβουν ερμηνευτικές όψεις των αθλητικών φαινομένων. Πολλές φορές οι αναλύσεις κατέληγαν σε ταυτολογίες και σε ερμηνείες τελεολογικού χαρακτήρα που εξηγούσαν τις αθλητικές πρακτικές ως αποτέλεσμα των αναγκών και των λειτουργιών του συστήματος (Loy και Booth 2000).

Στη λειτουργιστική προσέγγιση του αθλητισμού, οι σκοποί του συστήματος αναδεικνύονται ως οι βασικοί παράγοντες που θέτουν, δημιουργούν και διαχειρίζονται τις δομές και τις διαδικασίες επίτευξης των στόχων τους. Με την εμφάνιση των κινημάτων των Αφροαμερικανών αθλητών και την ενίσχυση της φεμινιστικής κριτικής για τις σωματικές πρακτικές του αθλητισμού το παράδειγμα του λειτουργισμού άρχισε να υποχωρεί προς όφελος προσεγγίσεων που έθεταν με κριτικό τρόπο ζητήματα σχέσεων κυριαρχίας και ανισοτήτων στο πεδίο του αθλητισμού.

Η θεωρία του σχηματισμού των Elias και Dunning

Η θεωρία του σχηματισμού (figuration) αποτέλεσε μία από τις πιο σημαντικές παραδόσεις στην κοινωνιολογία του αθλητισμού, παρά τη σταδιακή υποχώρηση της επιρροής της στη νέα χιλιετία. Οι βασικές αρχές της θεωρίας διαμορφώθηκαν με βάση τις θέσεις του διακεκριμένου Γερμανού κοινωνιολόγου Norbert Elias για τη διαδικασία του εκπολιτισμού και την έννοια του σχηματισμού ως δικτύου από αμοιβαία προσανατολισμένα και εξαρτημένα άτομα που συνδέονται κοινωνικά με ποικίλους δεσμούς. Ο Elias είναι ο πρώτος κοινωνιολόγος που προσέφερε μια συνεκτική θεωρία γένεσης του νεωτερικού σπορ (με την έννοια του αγωνιστικού αθλητισμού), στο πλαίσιο της ευρύτερης θεωρίας του για τη «διαδικασία του εκπολιτισμού» στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, από την Αναγέννηση και εξής. Με τη συμβολή του μαθητή του Elias Eric Dunning διαμορφώθηκε μια μεσοθεωρία για τον αθλητισμό που προσπαθούσε να απαντήσει και να υπερβεί τα ατελέσφορα διχοτομικά σχήματα που είχαν αναπτυχθεί στις κοινωνικές επιστήμες (υποκείμενο-αντικείμενο, δομή-δράση).

Ο Elias εξήγησε την ανάδυση των μοντέρνων αθλημάτων ως μια μακρόχρονη διαδικασία σύστοιχη με την εξέλιξη του πολιτισμού και την προσπάθεια ειρηνεύσης των παθών και του ελέγχου της βίας που κυριαρχούσε στις προνεωτερικές κοινωνίες. Η συγκρότηση των μοντέρνων σπορ ήρθε ως ρήξη και όχι ως συνέχεια με τα παραδοσιακά παιχνίδια της αριστοκρατίας ή των λαϊκών στρωμάτων. Τα τελευταία ήταν συνυφασμένα με πολεμικές ή οικονομικές δραστηριότητες και τελεουργίες της προνεωτερικής κοινωνίας, χαρακτηρίζονταν από μεγάλη ανοχή στη βία και δεν διέθεταν τους δικούς τους αυτόνομους χώρους και χρόνους.

Σταδιακά, οι περισσότερο εκπολιτισμένες συνήθειες των αριστοκρατών και των ευγενών βρήκαν έκφραση στην οργάνωση λιγότερο βίαιων και περισσότερο εκπολιτισμένων τρόπων διασκέδασης γύρω από αθλητικά σωματεία. Η θεσμική συγκρότηση του οργανωμένου αθλητισμού με βάση ένα πλαίσιο θεσμικών κανόνων και πρακτικών αποτέλεσε μια διαδικασία παράλληλη με την ανάπτυξη του κοινοβουλίου που επέτρεψε τη διαχείριση των πολιτικών εντάσεων μέσα από τη ρητορική και το επιχείρημα (Ελίας και Ντάνινγκ 1998).

Η θεωρία του σχηματισμού οργανώθηκε γύρω από τέσσερις θεματικούς άξονες: τη διαδικασία της «αθληματοποίησης» (sportization), την αυξανόμενη κανονιοποίηση, γραφειοκρατικοποίηση και επαγγελματοποίηση των σπορ, τον χουλιγκανισμό στο ποδόσφαιρο και, πιο πρόσφατα, τη σχέση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και την κοινωνική οργάνωση του αθλητισμού.

Στη μοντέρνα κοινωνία οι αθλητικοί σχηματισμοί γνώρισαν ποικίλες μεταβολές. Οι Dunning και Sheard (1979) αναλύουν την εμφάνιση των εντατικών μορφών ανταγωνισμού και της επαγγελματοποίησης των σπορ της μοντέρνας κοινωνίας, καθώς επίσης και τη μετατροπή των παλιών παιχνιδιών σε οργανωμένα αθλήματα ως αποτέλεσμα των διαδικασιών της λειτουργικής δημοκρατικοποίησης των σύγχρονων κοινωνιών και της ανάπτυξης των εθνών-κρατών, στα οποία ίσχυσαν περισσότερο εξισωτικές πρακτικές σε σχέση με το παρελθόν. Παράλληλα, η μεγαλύτερη ανεξαρτησία των υποκειμένων και η τάση αποδέσμευσης από τις εξαρτήσεις της προνεωτερικής κοινωνίας συνδυάστηκε με την αναζήτηση νέων μορφών ταύτισης που συγκροτήθηκαν στα μοντέρνα σπορ (Murphy, Sheard και Waddington 2000: 96). Οι εμπλεκόμενοι στα σπορ δεν αγωνίζονταν πλέον μόνο για την υπεράσπιση του κοινωνικού τους στάτους και γοήτρου αλλά αντιπροσώπευαν ένα έθνος, μια πόλη, μια γειτονιά, ενώ οι φίλαθλοι μπορούσαν να αναζητήσουν ικανοποίηση και διέγερση μέσω της υποστήριξης μιας ομάδας.

Οι σχηματισμοί στο χώρο του αθλητισμού συνδέονται αφενός με τις μακροδιαδικασίες του εκπολιτισμού, δηλαδή τη διαδικασία ειρήνευσης των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων και την αποδοχή του κοινοβουλευτικού τρόπου διακυβέρνησης, και αφετέρου με την εμπλοκή συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (ταξικά, φυλετικά, έμφυλα) και την ανάπτυξη ιδιαίτερων χώρων στους οποίους διαδραματίζονται οι αθλητικές εκδηλώσεις (το γήπεδο, το στάδιο κλπ.). Καθώς η κοινωνικοπολιτική ζωή γίνεται περισσότερο ειρηνική και εκπολιτισμένη, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση αθλητικών σχηματισμών. Οι τελευταίοι προσφέρουν ευκαιρίες για συναισθηματική διέγερση και έξαψη που τείνει να κατασταλεί στη σύγχρονη κοινωνία, και για μιμητικές δραστηριότητες: εικονικές αναπαραστάσεις συγκρουσιακών καταστάσεων του

ηρωισμού και της μάχης σε ένα σχετικά προστατευμένο πλαίσιο που δεν εμπειριέχει τους κινδύνους της αληθινής μάχης. Οι αθλητικές αναμετρήσεις δίνουν την ευκαιρία στους θεατές να απολαύσουν τη μιμητική συγκίνηση της μάχης που εκτυλίσσεται στον αγωνιστικό χώρο, διχασμένοι ανάμεσα στην ελπίδα της επιτυχίας και το φόβο της ήττας, σε έναν φαντασιακό χώρο όπου οι εκδηλώσεις μπορεί να είναι απολαυστικές και απελευθερωτικές (Ελίας και Ντάνινγκ 1998: 67).

Ο χουλιγκανισμός είναι βασικό θέμα στη θεωρία του σχηματισμού. Σύμφωνα με τον Dunning είναι μια κοινωνική κατασκευή που συγκροτείται από πολιτικούς και δημοσιογράφους στα ΜΜΕ. Πρόκειται για ασαφή έννοια που καλύπτει ποικίλες συμπεριφορές, που κυμαίνονται από διάφορους τύπους λεκτικής ή φυσικής βίας, ρίψη αντικειμένων στους παίκτες, στους επίσημους και στους αντίπαλους οπαδούς, βανδαλισμό εις βάρος της ιδιωτικής περιουσίας ενός σωματείου, συγκρούσεις οπαδών ή συμμοριών οπαδών με γρονθοκοπήματα και κλοτσιές και σε κάποιες περιπτώσεις με χρήση μαχαιριών και σιδηρολοστών. Τέτοιου τύπου συμπεριφορές λαμβάνουν χώρα μέσα στο γήπεδο ή σε χώρους που συνδέονται με τη μετακίνηση οπαδών σε αυτά (σιδηροδρομικοί σταθμοί, αποβάθρες) και σε σημεία συνάθροισης των οπαδών (μπαρ, καφετέριες, γραφεία συνδέσμων). Ο χουλιγκανισμός στο ερμηνευτικό σχήμα της θεωρίας του σχηματισμού συνδέεται με τις αλλαγές που συντελέστηκαν στο «σκληρό» και το «ευυπόληπτο» τμήμα της εργατικής τάξης. Παρουσιάζεται έτσι ως μια ιστορικά εδραιωμένη πρακτική συνδεδεμένη με τα πιο σκληρά τμήματα της εργατικής τάξης που αποτελούν τους συνηθέστερους παραβάτες στις πιο σοβαρές περιπτώσεις οπαδικού χουλιγκανισμού (Dunning 2000: 142).

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτή την κοινωνιολογική προσέγγιση του χουλιγκανισμού η μάχη και η σύγκρουση είναι από τις ελάχιστες πηγές ευχαρίστησης, νοήματος και γοήτρου που είναι διαθέσιμο στους άνδρες των πιο «σκληρών» τμημάτων της εργατικής τάξης. Τα τελευταία τείνουν να δημιουργούν κανόνες και πρότυπα τα οποία είναι ανεκτικά ή και ευνοϊκά σε υψηλά επίπεδα επιθετικότητας στις κοινωνικές σχέσεις και λειτουργούν και ως μια μορφή αντίστασης και διάκρισης απέναντι στα στρώματα που βρίσκονται στις υψηλότερες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας. Τα πιο σκληρά τμήματα της εργατικής τάξης τείνουν να ανατροφοδοτούνται από διαδικασίες που ενθαρρύνουν την επιθετική συμπεριφορά σε διάφορα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων (Spraaij 2007: 417). Ο χουλιγκανισμός παίρνει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στους σχηματισμούς οπαδών που διαμορφώνονται σε κάθε χώρα και επηρεάζονται από πολλούς κοινωνικούς παράγοντες, όπως η ανάπτυξη μιας νεανικής αγοράς, η δυνατότητα της μετακίνησης των οπαδών στα εκτός έδρας παιχνίδια, οι πρακτικές κοινωνικού ελέγχου του κράτους, οι αλλαγές στις δομές του

παιχνιδιού, η έλευση της τηλεόρασης και του οπαδικού τύπου (Dunning, Murphy και Williams 1986: 241).

Στις τελευταίες δεκαετίες, η θεωρία του σχηματισμού έχει εντάξει στις μελέτες της και το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, που ερμηνεύεται ως μια ακανόνιστη, μακροχρόνια και ιστορικά ριζωμένη διαδικασία που επηρεάζει τα σπορ και διασχίζει τα πολιτισμικά σύνορα του έθνους-κράτους, μεταφέροντας εικόνες και ιδέες για τα σπορ σε κάθε γωνιά του κόσμου, αλλάζοντας τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται οι αθλητικές ταυτότητες. Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με τις διαδικασίες ενίσχυσης της πολλαπλότητας των πολιτισμικών ταυτοτήτων, την αυξανόμενη σύμμιξη των δυτικών και μη δυτικών μορφών κουλτούρας, και την επακόλουθη ανάδυση ενός πολιτισμικού αμαλγάματος. Η διαδικασία αυτή ξεκινά από τα χρόνια της αποικιοκρατίας και έχει διττό προσανατολισμό: από τη μια οι Βρετανοί διέχεαν τα σπορ ως ένα εργαλείο πολιτισμικής ηγεμονίας στις αποικιοκρατούμενες χώρες, την ίδια ώρα που, από την άλλη, οι τελευταίες συγκροτούσαν τα δικά τους παιχνίδια ως πολιτισμική έκφραση του δικού τους έθνους και ως απάντηση στη βρετανική ιμπεριαλιστική πολιτισμική λογική (Ζαϊμάκης και Petre 2014). Επιπλέον η παγκοσμιοποίηση συνοδεύεται από μια συνεχή προσπάθεια κατεστημένων ομάδων που συνδέονται με συμφέροντα στο χώρο του εμπορίου, της βιομηχανίας και των ΜΜΕ να ενσωματώσουν τους «έξω», φιλάθλους και αθλητές σε αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες περιοχές του κόσμου ως εργαζόμενους και/ή καταναλωτές στην πολιτισμική βιομηχανία των σπόρ.

Η θεωρία του σχηματισμού ήταν μια από τις πρώτες προσπάθειες μιας ιστορικά προσανατολισμένης, εμπειρικά θεμελιωμένης και θεωρητικά επεξεργασμένης κοινωνιολογικής προσέγγισης των σπορ. Η ανάλυση της ανάδυσης των μοντέρνων αθλημάτων κάτω από το πρίσμα της εξέλιξης του πολιτισμού έχει προκαλέσει πλήθος συζητήσεων και έχει επηρεάσει καθοριστικά την εξέλιξη των ιδεών της κοινωνιολογίας του αθλητισμού. Αντικαθιστώντας παραδοσιακές έννοιες της κοινωνιολογίας όπως δομή, πρότυπο και κατάσταση με όρους όπως σχηματισμός, διαδικασία και μίμηση, η θεωρία του σχηματισμού προσπάθησε να υπερβεί κλασικές διχοτομήσεις της κοινωνικής θεωρίας και να αναδείξει το ρόλο του υποκειμένου μέσα στα δίκτυα των αθλητικών σχηματισμών. Παράλληλα, εξέτασε τον αθλητισμό ως πολιτισμικό φαινόμενο με διακριτά χαρακτηριστικά, το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί πλήρως με τον αναγωγισμό σε άλλα κοινωνικά φαινόμενα, και ιδίως σε οικονομικές διαδικασίες.

Οι κριτικές που έχουν διατυπωθεί για την κοινωνιολογία του σχηματισμού αναφέρονται στον συγκαλυμμένο λειτουργισμό της, ο οποίος αφορά τις σχέσεις

των κοινωνικών αναγκών με τις λειτουργικές απαιτήσεις των σχηματισμών, και ο οποίος εντέλει τοποθετεί τα σπορ σε ένα πλαίσιο όπου κυριαρχεί η κοινωνική ευταξία και ο κοινωνικός έλεγχος. Η θεωρία του σχηματισμού δεν έχει ενσωματώσει στις θέσεις της μια σαφή θεώρηση των σχέσεων κυριαρχίας στην ευρύτερη κοινωνική ζωή, ιδιαίτερα σε σχέση με τις αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση του καπιταλισμού. Η ισορροπία είναι βασικό χαρακτηριστικό των εκροών του κάθε κοινωνικού σχηματισμού. Η ταξική ανάλυση δεν απουσιάζει σε αυτή τη θεωρία, αλλά δεν είναι βασική αναλυτική κατηγορία.

Επίσης, όπως έχει τονίσει ο Stovkis (1992), η έμφαση που δίνει στη διαδικασία συγκρότησης των μοντέρνων αθλημάτων μέσα από την επιβολή κανόνων ως αποτέλεσμα της μικρότερης ανοχής στην άμεση φυσική βία στις νεότερες κοινωνίες τείνει να υποβαθμίσει άλλους, πιθανώς σημαντικότερους, παράγοντες στην ανάπτυξη των σπορ, όπως είναι η παγκόσμια οργάνωση των σπορ και η διάδοσή τους μέσω ισχυρών εθνικών κρατών, και η διαδικασία της επαγγελματικοποίησης και εμπορευματοποίησής τους. Η θεωρία για τα αίτια του χουλιγκανισμού χαρακτηρίζεται από λειτουργισμό καθώς οι βίαιες συμπεριφορές των οπαδών ερμηνεύονται ως μη επαρκή εσωτερίκευση των κανόνων ελέγχου της βίας στα μέλη των κατώτερων κοινωνικών τάξεων – εν προκειμένω της «σκληρής» εργατικής τάξης. Ακόμη, η θεωρία υπερτονίζει τη σχέση του χουλιγκανισμού με την εργατική τάξη και δεν έχει πειστική απάντηση στο γεγονός ότι η βία των οπαδών, τουλάχιστον στις πιο σύγχρονες εκδοχές της, συνδέεται με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

Τέλος, στην οπτική της θεωρίας του σχηματισμού οι έμφυλες σχέσεις και διακρίσεις έχουν εμφανώς περιθωριακή θέση. Στη συντριπτική πλειονότητα, τα κείμενα αυτής της σχολής είναι επικεντρωμένα σε ανδρικά αθλήματα και πρακτικές. Οι τρόποι με τους οποίους οι γυναίκες ενσωματώνονται ή αποκλείονται από τις ανδροκρατούμενες αθλητικές παραδόσεις παρουσιάζονται περιγραφικά χωρίς κριτική διάθεση που θα αναδείκνυε ευρύτερες διακρίσεις με βάση το φύλο (Hargreaves 1992: 161-182 και Hargreaves 1994).

Το ερμηνευτικό παράδειγμα και η βεμπεριανή αντίληψη των σπορ

Μια σημαντική παράδοση στην κοινωνιολογία των σπορ είναι η ερμηνευτική, η οποία βασίζεται στις θέσεις του Weber για την κοινωνιολογική κατανόηση και τη σημασία του υποκειμενικού νοήματος και αντλεί επιλεκτικά αναλυτικά σχήματα από τις θέσεις του Raymon Williams για την κουλτούρα και τις κοινωνικές πρακτικές, του Ervin Goffman για τη δραματουργική μεταφορά και την

κοινωνική αλληλόδραση, τη φαινομενολογία του Alfred Schutz και τις θεωρίες των Peter Berger και Thomas Luckmann για την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας.

Η βεμπεριανής έμπνευσης κοινωνιολογία των σπορ εστιάζεται στα σύνθετα νοήματα και τις ταυτότητες που αναδύονται από τους κοινωνικούς δράστες στη διάρκεια των αθλητικών πρακτικών. Για να αναδείξει τα νοηματικά συστήματα που χαρακτηρίζουν τους μικρόκοσμους των σπορ αξιοποιεί ποιοτικές μεθοδολογίες κοινωνικής έρευνας που λαμβάνουν υπόψη τους τις φωνές των υποκειμένων που εμπλέκονται με τις δραστηριότητες των σπορ και τους τρόπους με τους οποίους διαπραγματεύονται και συγκροτούν τις ταυτότητές τους.

Ο Weber έβλεπε τα σπορ με επιφύλαξη και ως μέρος της αρνητικής όψης της μοντέρνας κοινωνίας. Εξετάζοντας την κοινωνία των ΗΠΑ και την ανάπτυξη των αθλημάτων εκεί θεωρούσε ότι τα σπορ αποτελούσαν βασικό εργαλείο για την επίτευξη της οικονομικής ευημερίας της χώρας, ήταν συνδεδεμένα με τα κοινά πάθη των πολιτών και είχαν ορθολογικοποιηθεί και υποστεί μια διαδικασία απομάγευσης, αποσυνδεδεμένα πλέον από το θρησκευτικό και ηθικό τους περιεχόμενο (Giulianotti 2005: xvi). Οι θέσεις και η επιστημολογία του Weber επηρέασαν με διάφορους τρόπους την ερμηνευτική παράδοση στην κοινωνιολογία των σπορ. Για παράδειγμα, η βρετανική σχολή της υποπολιτισμικής θεώρησης³ προσπάθησε να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι αθλητικές πρακτικές είναι κοινωνικά συγκροτημένες και συνδέονται με υποκειμενικά νοήματα αλλά και περιορισμούς που προέρχονται από το κυρίαρχο σύστημα νοήματος σε μια ομάδα ή υποκοουλτούρα. Η σχολή αυτή μελέτησε τις διαδικασίες συγκρότησης διαφόρων μορφών υποκοουλτούρας και αντικουλτούρας στα σπορ, συνδέοντάς τις με ευρύτερες κοινωνικές συγκρούσεις και εντάσεις.

Ένα άλλο μέρος της ερμηνευτικής παράδοσης έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στις σωματικές κουλτούρες της μοντέρνας κοινωνίας. Για παράδειγμα, ο Brian Turner εξετάζει τους τρόπους πειθαρχικοποίησης της ενέργειας και του σώματος σε σχέση με τη διαδικασία ορθολογικοποίησης της μοντέρνας κοινωνίας. Το σώμα αποδοσμεύεται από ένα θρησκευτικό νοηματικό πλαίσιο, γίνεται το αντικείμενο του βιοϊατρικού λόγου, σύμβολο αξίας και γοήτρου για τους φορείς ιδιαίτερων τύπων σωμάτων, για παράδειγμα του γυμνασμένου και αθλητικού σώματος (Turner 1984, 1992 και 1997). Το σώμα, ως μέσο για την προσωπική προβολή, ως εργαλείο

3. Η θεώρηση αυτή προσπάθησε να μελετήσει τους υποπολιτισμούς της νεολαίας της εργατικής τάξης στη Μεγάλη Βρετανία δίνοντας έμφαση, αφενός, στα συστήματα αξιών και νοημάτων αυτών των υποπολιτισμών και, αφετέρου, στη σχέση αυτών των υποπολιτισμών με τα κυρίαρχα κοινωνικά συστήματα και τους μηχανισμούς τους (ΜΜΕ, θεσμοί κοινωνικού ελέγχου κλπ.).

για την κάλυψη μιας ναρκισσιστικής ανάγκης αυτοεκπλήρωσης του υποκειμένου και ως στοιχείο της δημιουργίας του ολοκληρωμένου ανθρώπινου χαρακτήρα, έγινε μέρος μιας ορθολογικής ψυχαγωγίας που συνδυάστηκε με ιατρικές και ηθικές αποφάνσεις εκφρασμένες στις διαιτητικές πρακτικές και συνθήσεις (Jarvie και Maguire 1994: 55).

Στο κλασικό έργο του για το πέρασμα από παραδοσιακές αθλητικές τελετουργίες στον αθλητισμό των υψηλών επιδόσεων των ρεκόρ ο Allen Guttmann (1978) χρησιμοποιεί βεμπεριανούς όρους για να ερμηνεύσει την ανάδυση και την ανάπτυξη των σπορ στη σύγχρονη κοινωνία. Το πέρασμα από ένα πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο κυριαρχεί το παιχνίδι και η τελετουργία στο πλαίσιο του οργανωμένου αθλητισμού του ανταγωνισμού και των υψηλών επιδόσεων συνδέεται με την ανάπτυξη του επιστημονικού λόγου, ιδιαίτερα του ιατρικού. Ο συγγραφέας βλέπει μέσα στο μικρόκοσμο του αθλητισμού επτά βασικά χαρακτηριστικά της μοντέρνας κοινωνίας: εκκοσμίκευση, αξιοκρατία, εξειδίκευση, ορθολογικοποίηση, γραφειοκρατικοποίηση, ποσοτικοποίηση, επιδίωξη υψηλών επιδόσεων (ρεκόρ). Τα σπορ αντανακλούν ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες της νεωτερικής κοινωνίας, αλλά την ίδια ώρα συγκροτούν έναν εναλλακτικό χώρο για την έκφραση του ανθρωπολογικού στοιχείου και της αδιαμεσολάβητης φυσικής ενέργειας. Έτσι τα σπορ συνιστούν ένα σύνθετο πεδίο διαχείρισης των παθών που συνδέεται, αφενός, με τον «σκοτεινό» χώρο των ενστίκτων και, αφετέρου, με ένα οργανωμένο πλαίσιο αθλητικής δραστηριότητας που διαμορφώθηκε μέσα στο πνεύμα της μοντέρνας καπιταλιστικής κοινωνίας (Guttmann 1978 και Jarvie και Maguire 1994: 55-56).

Μολονότι η ερμηνευτική προσέγγιση δείχνει να μην απομακρύνεται από τις βασικές αρχές της θεωρίας του Elías για τον αθλητισμό, ανοίγει μια νέα οπτική στη θέαση των κοινωνικών κόσμων του αθλητισμού προσανατολισμένη προς την αναζήτηση της βαθύτερης κατανόησης του νοήματος και των ερμηνευτικών διαστάσεων των κοινωνικών πρακτικών των σπορ από τη σκοπιά των ενεργούντων υποκειμένων. Η έμφαση στην ποιοτική έρευνα, τις εθνογραφικές μελέτες, τη μικροκοινωνιολογία και την ερμηνευτική ανάλυση έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη στροφή της κοινωνιολογίας των σπορ από τις απρόσωπες δομές στις κοινωνίες και τις κουλτούρες των αθλητικών πεδίων. Αυτό το μεθοδολογικό υπόδειγμα έχει επηρεάσει τις σύγχρονες μελέτες του αθλητισμού, που τείνουν να ασκούν κριτική στο θετικιστικό παράδειγμα των στατιστικών και περιγραφικών μελετών και να ενσωματώνουν στην ανάλυση την οπτική των υποκειμένων.

Οι κριτικές που έχουν ασκηθεί στην ερμηνευτική σχολή είναι ποικίλες. Η ερμηνευτική παράδοση χαρακτηρίζεται από μια τάση υποτίμησης των οικονομικών παραγόντων που συμπλέκονται και αλληλεπιδρούν με τους σχηματισμούς των

κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων στα σύγχρονα σπορ. Στην οπτική αυτής της παράδοσης τονίζονται οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης των σπορ και των συμμετεχόντων στην κυρίαρχη κουλτούρα και οι διαδικασίες προσαρμογής τους στον εκμοντερνισμό της κοινωνίας. Αντίθετα υποτιμούνται ζητήματα που αφορούν πιο θετικές και δυναμικά ελευθεριακές διαστάσεις της αθλητικής δραστηριότητας. Όπως υποστηρίζουν οι Jarvie και Maguire, στην ανάλυση του Weber η αισθητική αύρα της τέχνης και της μουσικής –και όχι των σπορ– μπορεί να προσφέρει τη δυνατότητα μιας σωτηρίας από τις ρουτίνες της καθημερινότητας. Για τον Weber τα σπορ συνιστούν ένα άδειο, κοινότοπο πάθος που δεν παρέχει καμιά εναλλακτική λύση αλλά μάλλον λειτουργεί ως συμπληρωματικό χαρακτηριστικό του ορθολογικοποιημένου «σιδερένιου κλουβιού» της σύγχρονης ανθρώπινης ύπαρξης (Jarvie και Maguire 1994: 61). Η αντίληψη για τα δημοφιλή σπορ ως «πεζό πάθος» που δεν μπορεί να έχει κάποια προοπτική χειραφέτησης φανερώνει έναν μάλλον πουριτανικό τρόπο σκέψης που αποκλείει με όρους ηθικούς και αξιολογικούς τη μελέτη της λαϊκής κουλτούρας, ιδιαίτερα των πιο ηδονιστικών εκδοχών της, και περιορίζει την προοπτική της κοινωνιολογικής μελέτης του αθλητισμού. Αυτές οι προκαταλήψεις επηρέασαν για πολλές δεκαετίες τους κοινωνιολόγους του αθλητισμού.

Η μαρξιστική προσέγγιση των αθλητικών πρακτικών

Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις των σπορ ασκούν κριτική στην αστική ιδεολογία, που βλέπει τον αθλητισμό ως καθαρή και αυτόνομη από την οικονομία και την πολιτική σφαίρα «φυσικής» δραστηριότητας διαποτισμένη από ατομικιστικές και φιλελεύθερες αξίες, όπως εκείνη του fair play (του ευ αγωνίζεσθαι όπως αποδόθηκε στα ελληνικά), του ατομικού επιτεύγματος και της ισότητας των ευκαιριών στην άθληση. Ο μαρξισμός αμφισβητεί την άκριτη σύνδεση της φυσικής άσκησης με την πνευματική υγεία και με κοινωνικές αξίες όπως η ανιδιοτέλεια ή ο αλτρουισμός που θεωρούνταν ως εγγενείς αξίες της άθλησης. Στις συζητήσεις που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό της κοινωνιολογίας των σπορ στη μεταπολεμική περίοδο, η μαρξιστική σκέψη πρότεινε μια προσέγγιση που αντιμετώπιζε την ανάπτυξη των σπορ στις χώρες του καπιταλισμού ως μηχανισμό ιδεολογικής χειραγώγησης και αλλοτρίωσης της κοινωνίας. Η μελέτη των σπορ είχε πολιτικό χαρακτήρα: όφειλε να αναδειξεί τις καταπιεστικές δομές των εμπορευματοποιημένων αθλητικών δραστηριοτήτων και να προαγάγει το πρόταγμα της κοινωνικής χειραφέτησης των εμπλεκόμενων στις αθλητικές πρακτικές.

Οι πρώτες απόπειρες μαρξιστικής κοινωνιολογικής ανάλυσης των σπορ εμ-

φανίζονται στη Δυτική Γερμανία κάτω από την επίδραση των φοιτητικών εξεγέρσεων της δεκαετίας του 1960 και διατυπώνονται από διακεκριμένους κοινωνιολόγους όπως οι Bero Rigauer, Günther Lüschen, Kurt Weis και Kurt Hammerich που έθεταν στο επίκεντρο των αναλύσεών τους τις ιδεολογικές και κοινωνικές λειτουργίες των σπορ στην καπιταλιστική κοινωνία. Παράλληλα, στην Ανατολική Γερμανία το 1961 ιδρύθηκε το πρώτο ερευνητικό κέντρο για την κοινωνιολογία του αθλητισμού βασισμένη στις θεωρητικές και επιστημολογικές αρχές της μαρξιστικής-λενιστικής θεωρίας. Το κέντρο ανέπτυξε την έρευνα και τη μελέτη του αθλητισμού, άσκησε κριτική στις αστικές αντιλήψεις των σπορ και προσπάθησε να διαμορφώσει τους όρους μιας σοσιαλιστικής αθλητικής κουλτούρας ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή των πολιτών στις οργανωμένες μορφές σωματειακής αθλητικής δράσης και στον μαζικό ερασιτεχνικό αθλητισμό (Rigauer 2000: 39).

Στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού επιχειρήθηκε η αξιοποίηση του ιδεώδους του ερασιτεχνικού-λαϊκού αθλητισμού ως βασικού εργαλείου για την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής-κομμουνιστικής κοινωνίας και ως αντίδοτου στις εμπορευματοποιημένες και επαγγελματοποιημένες εκδοχές των σπορ στον καπιταλιστικό κόσμο (Dunning 2004: 4). Ωστόσο, σε μια προσπάθεια να απαντήσουν στο παιχνίδι των εντυπώσεων στους διεθνείς αθλητικούς ανταγωνισμούς οι ανατολικές χώρες, ιδιαίτερα η Σοβιετική Ένωση και η Ανατολική Γερμανία, ανέπτυξαν και τον αθλητισμό υψηλών επιδόσεων και τον πρωταθλητισμό, που έγινε ένα από τα βασικά όπλα των καθεστώτων αυτών στο ψυχροπολεμικό κλίμα που είχε διαποτίσει και το χώρο του αθλητισμού. Εκτός από την ανάπτυξη του οργανωμένου αθλητισμού υψηλού επιπέδου, οι βασικές λειτουργίες των σπορ στις χώρες αυτές ήταν η ανάπτυξη της φυσικής και πολιτισμικής εκπαίδευσης, η φροντίδα υγείας, η ενίσχυση της ανθρώπινης εργατικής και παραγωγικής δύναμης, η προληπτική αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων μέσα από τις αθλητικές πρακτικές, η «χειραφέτηση» των γυναικών με την είσοδό τους σε όλες τις αθλητικές δραστηριότητες, η πολιτική και ιδεολογική κοινωνικοποίηση των νέων.

Οι πολιτικές για τον αθλητισμό συνιστούσαν μέρος του κινήματος του προλεταριάτου και οι εθνικοί και διεθνείς αγώνες αντιμετωπιζόνταν ως μέρος της παγκόσμιας ταξικής πάλης για την ιδεολογική κυριαρχία της εργατικής τάξης (Rigauer 2000: 37). Το μοντέλο αυτό διαδόθηκε και στις δυτικές κοινωνίες μέσω των κομμουνιστικών κομμάτων. Μια τέτοια προσπάθεια έγινε και στην Ελλάδα με την ανάπτυξη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου αριστερών σωματείων με συμβολικές ονομασίες (π.χ. Σπάρτακος, Αστέρας, Αναγέννηση) που παρέπεμπαν στο επαναστατικό εργατικό κίνημα και αθλητικών συλλόγων υπό την αιγίδα εργατικών κέντρων και συνδικάτων. Αντίστοιχες συλλογικές αθλητικές πρακτικές

αναπτύχθηκαν και από τις οργανώσεις της ΕΠΟΝ στη δεκαετία του 1940 (Γάσιας 2004, Λιάκος 1988 και Σφακιανάκη 2010).

Στη Γαλλία κάτω από τη σκιά των φοιτητικών εξεγέρσεων του Μάη του '68 μια ομάδα νεαρών εκπαιδευτικών (κυρίως γυμναστών) γύρω από τον Jean-Marie Brohm, επηρεασμένων από φροϋδικές και μαρξιστικές θεωρίες για την αλλοτρίωση του ατόμου και τη λιμπιντική καταπίεση του σώματος στην καπιταλιστική κοινωνία, διαμόρφωσε το γαλλικό ρεύμα της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού» (Φουρναράκη 2004). Το ρεύμα αυτό, εύλογα αντλώντας και από την κριτική θεωρία της σχολής της Φρανκφούρτης, αφού επισήμανε τη δομική σχέση του αθλητισμού με την καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία, άσκησε κριτική στα σπορ ως καταπιεστικό μηχανισμό χειραγώγησης των ορμών και εγγάραξης συμπεριφορών και αξιών στην κοινωνία που εργαλιοποιούν τον αθλητή και νομιμοποιούν μια μαζική κουλτούρα θεάματος εναρμονισμένη με την κυρίαρχη ιδεολογία. Το μοντέλο αυτό ασκούσε κριτική όχι μόνο στον εμπορευματοποιημένο αθλητισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας αλλά και στο πρότυπο του κρατικά σχεδιασμένου σοσιαλιστικού αθλητισμού (Φουρναράκη 2004: 36).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 το παράδειγμα της βρετανικής νεομαρξιστικής παράδοσης θα ασκήσει κριτική στις προσπάθειες που έγιναν σε χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού για την εφαρμογή ενός μαρξιστικού-λενινιστικού μοντέλου της κοινωνιολογίας των σπορ. Η νεομαρξιστική παράδοση μελετών που εμφανίστηκε στις δυτικές καπιταλιστικές χώρες στα τέλη του 20ού αιώνα δίνει έμφαση στη σχέση των σπορ με τις δομές της καπιταλιστικής κοινωνίας και στους τρόπους με τους οποίους η κοινωνική οργάνωσή τους στις δυτικές κοινωνίες αναπαράγει τη φαυλότητα και τη διαφθορά του καπιταλισμού, ενισχύοντας την ταξική εκμετάλλευση, τις σχέσεις εξουσίας (π.χ. ανάμεσα σε επαγγελματίες αθλητές και ιδιοκτήτες αθλητικών εταιρειών) και τη χειραγώγηση των θεατών από την πολιτισμική βιομηχανία του αθλητικού θεάματος.

Σύμφωνα με τον Rigauer η νεομαρξιστική σκέψη στην κοινωνιολογία του αθλητισμού ανέπτυξε τρία θεωρητικά μοντέλα: της αναπαραγωγής, της κριτικής θεωρίας και της ηγεμονίας (Rigauer 2000: 40-43). Το μοντέλο της αναπαραγωγής των υφιστάμενων οικονομικών σχέσεων βασίζεται στη μαρξική θεωρία της εργασίας στην οποία η εργατική δύναμη με την καθαρά οικονομική λειτουργία της σταδιακά συνδέεται και ενσωματώνει νέες κοινωνικές πρακτικές και μορφές γνώσης. Τα σπορ συνιστούν ένα στοιχείο των εκτεταμένων αναπαραγωγικών λειτουργιών της αγοράς εργασίας και μιας ευρύτερης πολιτισμικής βιομηχανίας παραγωγής υπηρεσιών ψυχαγωγίας που διαχέει τη λογική του κέρδους στο χώρο του αθλητισμού. Στον εμπορευματοποιημένο αθλητισμό τα άτομα συγκροτούν

εύθραυστες και κατακερματισμένες ταυτότητες που είναι προσαρμοσμένες στις ιδεολογικές αρχές του καπιταλισμού και σε μια ψευδαισθητική σχέση με τους άλλους. Παράλληλα, τα σπορ επιτρέπουν την εκτόνωση της κοινωνικής δυσαρέσκειας των λαϊκών στρωμάτων στις «ψευδείς» αντιπαλότητες και εντάσεις που κυριαρχούν στο χώρο, υπονομεύοντας την προοπτική της κοινωνικής χειραφέτησης της εργατικής τάξης.

Η κριτική προσέγγιση εξετάζει τις λειτουργίες του αθλητισμού μέσα από μαρξιστικά αναλυτικά σχήματα που ανοίγουν δρόμο για εναλλακτικές θεωρήσεις και δίνουν τη δυνατότητα για την κοινωνική χειραφέτηση των υποκειμένων που εμπλέκονται σε αυτά. Το μοντέλο της κριτικής ανάλυσης επικρίνει όχι μόνο την εμπορευματοποίηση και την επαγγελματοποίηση των δημοφιλών σπορ και το ρόλο τους ως μηχανισμού αλλοτρίωσης και ενίσχυσης της μαζικής κουλτούρας στην αστική κοινωνία, αλλά και τον κρατικό σχεδιασμό των αθλητικών πρακτικών στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού με την καταπιεστική εργαλειοποίηση της συνείδησης και συμπεριφοράς των ανθρώπων του αθλητισμού στην υπηρεσία του κράτους. Για παράδειγμα, ο Gerhard Vinnai εξετάζοντας τις λειτουργίες του εμπορευματοποιημένου ποδοσφαίρου προχωρεί σε μια κριτική της μαζικής κουλτούρας των σπορ τονίζοντας τους τρόπους που συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των ατόμων σε αυταρχικά πρότυπα (μαζοχισμό, ναρκισσισμό και επιθετικότητα), στον περιορισμό της κοινωνικής αυτονομίας και στην ενίσχυση των κατεστημένων αξιών και του πολιτισμικού κομφορμισμού. Σε αυτή τη βάση, τα εμπορευματοποιημένα σπορ ενισχύουν την πολιτισμική προσαρμογή στην κουλτούρα του καπιταλισμού και την ψυχολογική εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, συμβάλλοντας, παράλληλα, στην οικονομική μεγέθυνση και την καπιταλιστική κερδοφορία (Vinnai 1978).

Σημαντικό μέρος των μελετών των σπορ έχει επηρεαστεί από τις θέσεις του Antonio Gramsci για την ηγεμονία. Ο Ιταλός στοχαστής μετατοπίζει το επίκεντρο της ανάλυσης του κοινωνικού κόσμου από την οικονομική βάση στην πολιτιστική υπερδομή (στην οποία τοποθετεί τα σπορ) τονίζοντας το ρόλο της τελευταίας ως πεδίου ιδεολογικής πάλης που επηρεάζει τις πεποιθήσεις των μαζών. Οι κοινωνικές τάξεις σε αυτή τη θεώρηση δεν είναι στατικές αλλά ορίζουν, βελτιώνουν, ενισχύουν και αναδιαμορφώνουν τους κανόνες, τις αξίες και τις λειτουργίες που συνδέονται με τον αθλητισμό, μέσα από κοινωνικές πρακτικές που διεκδικούν την ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία στο πεδίο.

Η ηγεμονία μιας τάξης ή μιας ταξικής συμμαχίας δεν είναι δεδομένη αλλά απαιτεί τη συνεχή αναπαραγωγή της κυριαρχίας μέσα από τους ιδεολογικούς, εκπαιδευτικούς και πολιτισμικούς θεσμούς μιας κοινωνίας. Μαρξιστές κοινω-

νιολόγοι που υιοθετούν το μοντέλο της ηγεμονίας υποστηρίζουν ότι τα σπορ ως πεδίο ιδεολογικής διαμάχης συμπυκνώνουν κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Οι ομάδες που εμπλέκονται στα σπορ προέρχονται τόσο από τις κυρίαρχες όσο και από τις κυριαρχούμενες ομάδες και βρίσκονται σε συνεχή διαπάλη για την πραγματοποίηση των σκοπών και των πολιτισμικών τους αξιών σε ορισμένα οργανωτικά και υλικά πλαίσια. Στο επίκεντρο αυτής της ανάλυσης είναι οι συνθήκες διαμόρφωσης αυτών των συγκρούσεων και των τρόπων με τους οποίους εκφράζονται στο πεδίο των σπορ κυρίαρχες ταξικές αντιθέσεις, έμφυλες διακρίσεις, αποικιοκρατικές και δυτικές αντιλήψεις.

Σε αυτό το πλαίσιο εξουσιαστικά πρότυπα συμπεριφοράς με όρους τάξης, φυλής, φύλου αναπαρίστανται ως «φυσικές» και άρα αμετάβλητες στο χρόνο και οικουμενικές καταστάσεις, την ίδια ώρα που περιθωριοποιούνται άλλες αντιλήψεις για τα σπορ (Hargreaves 1995, Gruneau 1993 και Rigauer 2000: 43). Σύγχρονοι μαρξιστές έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στην πολιτική οικονομία των σύγχρονων σπορ εστιάζοντας τόσο στους τόπους με τους οποίους τα σπορ συναρθρώνονται με άλλους τύπους πολιτισμικής ηγεμονίας που επιβάλλονται από την οικονομία του παγκόσμιου καπιταλισμού όσο και στις δυναμικές απελευθερωτικές δυνατότητες των σπορ. Η εμπορευματοποίηση της αθλητικής δραστηριότητας στη διάρκεια του 20ού αιώνα εξυπηρέτησε ανάγκες της αστικής τάξης. Σύμφωνα με τον Richard Gruneau (1983), η οικονομική δύναμη και η προνομιακή θέση της αστικής τάξης στους κοινωνικούς θεσμούς της επέτρεψαν να ελέγξει τους αθλητικούς οργανισμούς και τα κέντρα λήψης αποφάσεων, να ενισχύσει την εμπορευματοποίηση της αθλητικής δραστηριότητας και να προαγάγει μια φιλελεύθερη ατομικιστική ιδεολογία που τονίζει την ελευθερία των επιλογών του ατόμου στα σπορ. Αυτή η ιδεολογική διαδικασία νομιμοποίησε τις αξίες του ανταγωνισμού και της εμπορευματοποίησης εισάγοντας στο πεδίο των σπορ τη δέσμευση των συμμετεχόντων στην επίτευξη υψηλών επιδόσεων (πρωταθλητισμός, ρεκόρ). Σε ορισμένα δημοφιλή αθλήματα, όπως το ποδόσφαιρο, το παιχνίδι μετατράπηκε από ταξικά προσδιορισμένη συλλογική δράση σε διαταξική κοινωνική εμπειρία στην οποία επιτεύχθηκε ο ταξικός έλεγχος των δομών του ποδοσφαίρου και η αλλοίωση των νοημάτων και της έκφρασής του.

Οι σύγχρονες εκδοχές των εμπορευματοποιημένων σπορ συνιστούν μια πολιτισμική έκφραση που έχει διαμορφωθεί ιστορικά στο πλαίσιο των συνθηκών του καπιταλισμού και έχει εξελιχθεί σε καπιταλιστική βιομηχανία του αθλητικού θεάματος, η οποία εργαλειοποιεί την αθλητική δραστηριότητα προς όφελός της. Μολονότι ο μαρξισμός επικρίνει τον ανταγωνιστικό αθλητισμό των υψηλών επιδόσεων, την εμπορευματοποίηση και τη διάβρωση των αθλητικών ιδεωδών από

την καπιταλιστική βιομηχανία, σύγχρονοι μαρξιστές επισημαίνουν τη δυνατότητα των σπορ να λειτουργήσουν ως δυνητική πηγή μιας μη αλλοτριωμένης, δημιουργικής ανθρώπινης δραστηριότητας και ως χώρος κινηματικής δράσης, ανθρώπινης επικοινωνίας και μετασχηματισμού που συγκρούεται με παραδοσιακές, καταπιεστικές και μπεριαλιστικές δομές εξουσίας (Carrington και McDonald 2009: 2).

Στην ίδια κατεύθυνση ο Gruneau υποστηρίζει ότι η εμπορευματοποίηση και η μαζική ανάπτυξη του αθλητισμού δεν συνιστούν μονοδιάστατη διαδικασία αφού οι αθλητικές πρακτικές παρέχουν, κάτω από όρους, ευκαιρίες για ελεύθερη έκφραση, δημιουργικότητα και κάποιας μορφής αντίσταση στην οικονομική και πολιτισμική κυριαρχία. Για παράδειγμα, οι νίκες Αφροαμερικανών αθλητών στο παρελθόν έχουν λειτουργήσει ως σύμβολα αντίστασης ενάντια στις φυλετικές διακρίσεις στις ανεπτυγμένες χώρες, και η είσοδος των γυναικών σε διάφορα μέχρι πρόσφατα ανδροκρατούμενα σπορ έχει προσληφθεί ως μια διαδικασία κοινωνικής ανέλιξής τους. Στο ερώτημα κατά πόσο αυτές οι μορφές αντίστασης μπορούν να συνεισφέρουν σε έναν ευρύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό, ο Gruneau είναι επιφυλακτικός. Η αντίσταση στο πεδίο του αθλητισμού έχει συμβολικό χαρακτήρα, μπορεί να δημιουργήσει όρους κριτικής συνείδησης και ιδεολογικής αφύπνισης, αλλά δεν μπορεί να άρει τις βαθύτερες κοινωνικές και ταξικές ανισότητες (Gruneau 1983).

Οι David Kennedy και Paul Kennedy (2010), υιοθετώντας μια ανάλυση που συνδυάζει στοιχεία από τη μαρξιστική θεωρία με τις θέσεις του Polanyi (Πολάνυι 2001[1994]) για το πλαστό εμπόρευμα, έχουν υποστηρίξει ότι η μαρξιστική πολιτική οικονομία της βιομηχανίας του ποδοσφαίρου έχει τη δυνατότητα να παρέχει μια διαλεκτική εξήγηση του ποδοσφαίρου: εκείνη η οποία έχει επίγνωση ότι οι σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης δεν έχουν ποτέ αναπτυχθεί σε τέτοιο σημείο ώστε να μπορούν να θεωρηθούν απόλυτα εμπορευματοποιημένες, αφού οι ανταλλακτικές αξίες δεν κυριαρχούν πλήρως σε βάρος των αξιών χρήσης. Η ποδοσφαιρική βιομηχανία είναι ένας χώρος στον οποίο η κυριαρχία του κεφαλαίου είναι σχετικά αδύναμη και οι δομές του εμπορεύματος σχετικά ασταθείς.

Στο ποδόσφαιρο μπορούμε να συναντήσουμε ένα βασικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό, δηλαδή την ανάγκη να συνδεθούμε με τους άλλους, να αναπτύξουμε σχέσεις συντροφικότητας και παρέας και να γίνουμε μέρος μιας κοινότητας, κάτι το οποίο περιορίζει την οικονομική ορθολογικότητα αλλά και τη λογική της συσσώρευσης κεφαλαίου (Kennedy και Kennedy 2010: 184). Η επένδυση στον αθλητισμό είναι ένας καμουφλαρισμένος τύπος καπιταλιστικής λογικής που δεν υπακούει πάντα στις «ορθόδοξες» επενδυτικές στρατηγικές των κεφαλαιούχων.

Παρομοίως και η κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών από τους φιλάθλους εμπεριέχει στοιχεία συναισθήματος και έκφρασης που δεν ανταποκρίνονται στις τυπικές καταναλωτικές λογικές. Όλα αυτά υποδηλώνουν, σύμφωνα με τους συγγραφείς, την ανάγκη μιας πιο σύνθετης μαρξιστικής μελέτης των δημοφιλών αθλημάτων, η οποία να ενσωματώνει νέες οπτικές.

Η μαρξιστική προσέγγιση των σπορ, παρά την υποχώρησή της τις δύο τελευταίες δεκαετίες, εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση στους προβληματισμούς της κοινωνιολογίας του αθλητισμού. Οι κριτικές επικεντρώνονται στον αναγωγισμό των κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών των σπορ στην οικονομική σφαίρα, κάτι που δεν επιτρέπει πάντα την κατανόηση των συμπεριφορών που έχουν διαμορφωθεί στο αθλητικό πεδίο. Η έμφαση στην ταξική πάλη και στις διχοτομικές διακρίσεις δεν μπορεί να εφαρμοστεί με ευκολία στους βίοκοσμους των σπορ, ενώ πολλές φορές οι ταξικές προσεγγίσεις δείχνουν να υποτιμούν άλλους τύπους κοινωνικών συγκρούσεων σε τοπικό, εθνοπολιτισμικό ή έμφυλο επίπεδο. Οι μαρξιστικές αναλύσεις έχουν επικριθεί για ιδεολογική μεροληπτικότητα και πολιτική στράτευση που οδηγεί σε μια πολιτική «θεολογία» και σε κοινωνικοοικονομικό ντετερμινισμό. Η αξιοποίηση του μαρξιστικού μοντέλου της υλιστικής ιστορικής και διαλεκτικής θεωρίας της κοινωνίας που αποφεύγει τις ευκολίες του ντετερμινισμού είναι ένα ζητούμενο που θα κρίνει το μέλλον της μαρξιστικής κοινωνιολογίας του αθλητισμού. Όπως έχει επισημάνει ο Alan Bairner, είναι καιρός να σταματήσει η απολογητική στάση της μαρξιστικής κοινωνιολογίας του αθλητισμού, προς όφελος μιας ρωμαλέας υπεράσπισης του ιστορικού ματεριαλισμού που θα κατανοεί τις κοινωνικές πρακτικές των σπορ με όρους οικονομίας (2007: 33) και θα ενσωματώνει στη μαρξιστική ανάλυση νέα πεδία κοινωνικών συγκρούσεων και αντιθέσεων που γεννά η κοινωνία του ύστερου καπιταλισμού.

Φεμινισμός και έμφυλες σχέσεις στη μελέτη των σπορ

Η φεμινιστική οπτική του αθλητισμού και γενικότερα της σωματικής κουλτούρας εμπνεύστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα κινήματα γυναικών της μεσοπολεμικής περιόδου που διεκδίκησαν την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στα σπορ σε σημαντικούς αθλητικούς θεσμούς όπως οι Ολυμπιακοί αγώνες. Οι πρώτες φεμινιστικές προσεγγίσεις της άθλησης και της σωματικής κουλτούρας στράφηκαν στην ιστορία ως προνομιακό πεδίο προκειμένου να αναδειχθεί η κρυμμένη ιστορία της συμμετοχής των γυναικών στον αθλητισμό, η οποία είχε αποσιωπηθεί από τα κυρίαρχα ανδροκεντρικά ιστορικά αφηγήματα. Από τη δεκαετία του 1970 σειρά μελετών άρχισε να διερευνά και να αναδεικνύει την ξεχασμένη ιστορία της

γυναικείας άθλησης, αλλά και των απαγορεύσεων και αποκλεισμών της συμμετοχής των γυναικών στον οργανωμένο αθλητισμό υψηλών επιδόσεων, και ιδιαίτερα στα ομαδικά αγωνιστικά παιχνίδια, τα σπορ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των απαγορεύσεων είναι ο αποκλεισμός των γυναικών από τις πρώτες σύγχρονες διοργανώσεις των Ολυμπιακών αγώνων που είχε υποστηριχτεί από επιφανείς εκπρόσωπους του διεθνούς ολυμπιακού κινήματος, όπως ο Pierre Coubertin με τις έκδηλα σεξιστικές και ανδροκεντρικές θέσεις του.

Αυτοί οι αποκλεισμοί προκάλεσαν την αντίδραση του φεμινιστικού κινήματος και της πρωτοπόρου εκπροσώπου του Alice Milliat, η οποία τον Οκτώβριο του 1921 δημιούργησε τη Fédération Sportive Féminine Internationale (FSFI) και διοργάνωσε το 1922 τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες Γυναικών και στη συνέχεια τους Παγκόσμιους Αγώνες Γυναικών στα 1926, 1930 και 1934. Η επιτυχία αυτών των αγώνων ανάγκασε την ανδροκρατούμενη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή να επιτρέψει τη συμμετοχή των γυναικών σε έναν περιορισμένο αριθμό αθλημάτων. Σταδιακά διαμορφώθηκαν γυναικείες οργανώσεις, όπως ο Καναδικός Σύνδεσμος για την Προαγωγή των Γυναικών και των Σπορ (Canadian Association for Advancement of Women and Sport) και άρχισαν να συστήνονται μια σειρά από γυναικείες οργανώσεις που έθεταν το ζήτημα της ισότητας της πρόσβασης και της συμμετοχής τους στις αθλητικές δραστηριότητες.

Στη δεκαετία του 1970 εμφανίστηκαν οι πρώτες προσπάθειες φεμινιστικής, κοινωνιολογικής εν προκειμένω, ανάλυσης των σπορ και γενικότερα του οργανωμένου αθλητισμού, οι οποίες αναπτύχθηκαν σε στενή συνάφεια με μεγάλα ρεύματα κοινωνικής θεωρίας, όπως ο φιλελευθερισμός, ο μαρξισμός ή στρουκτουραλισμός. Ακολούθησε ένα ξεχωριστό ρεύμα φεμινιστικών μελετών του αθλητισμού οι οποίες έβαλαν στο επίκεντρο της ανάλυσής τους τις έμφυλες σχέσεις και τους τρόπους με τους οποίους η γυμναστική, ο αθλητισμός, τα σπορ (και άλλες σύγχρονες μορφές σωματικής κουλτούρας) αναπαράγουν την ανδρική ηγεμονία και εκθειάζουν αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς με ανδροκεντρικό προσανατολισμό (Bittel 2000: 61).

Η κατεύθυνση της φεμινιστικής ανάλυσης δεν είναι οι γυναίκες στον αθλητισμό, κάτι που αποτελούσε το επίκεντρο των πρώιμων φεμινιστικών προσεγγίσεων, αλλά η κατανόηση της σχέσης των γυναικών με τη σωματική άσκηση και κουλτούρα σε μια φεμινιστική θεώρηση της αθλητικής δραστηριότητας. Η κάθε μελέτη των γυναικών στην άθληση και τη σωματική κουλτούρα δεν είναι απαραίτητα φεμινιστική και η κάθε φεμινιστική θεώρηση δεν είναι απαραίτητα προσανατολισμένη στις γυναίκες. Μια μελέτη για τις ανδροκρατικές κουλτούρες του γηπέδου μπορεί να είναι φεμινιστική χωρίς να επικεντρώνεται στις γυναίκες.

Οι έμφυλες σχέσεις και το φύλο εδώ δεν είναι απλώς η θεματική έμφαση αλλά μια κεντρική κατηγορία ανάλυσης και εμπειρίας.

Βασική θέση της φεμινιστικής ανάλυσης είναι το ζήτημα των αποκλεισμών και των απαγορεύσεων από τις οποίες σημαδεύεται η πρόσβαση των γυναικών, τόσο στον αθλητισμό όσο και στον «ελεύθερο χρόνο», και επιπλέον η αμφισβήτηση του βαθιά ανδροκεντρικού αλλά και ταξικού νοήματος αυτού του όρου. Λόγω των απαγορεύσεων αυτών και του θεωρούμενου ασύμβατου της «αθλητικότητας» με τον αγωνιστικό αθλητισμό υψηλών επιδόσεων και ιδιαίτερα με τα ομαδικά σπορ, η γυναικεία άθληση προσδιορίστηκε ιστορικά από άλλες σωματικές πρακτικές, όπως η γυμναστική, ιδιαίτερα η ρυθμική γυμναστική. Έτσι, η φεμινιστική κοινωνιολογική οπτική εξετάζει τις αθλητικές πρακτικές ως έκφραση ή ως μέρος των ευρύτερων σχέσεων της ανδρικής κυριαρχίας.

Η Susan Birrell (2000: 63-65) εντοπίζει τρία στάδια εξέλιξης των φεμινιστικών μελετών. Ένα πρώτο «αθεωρητικό» στάδιο, κυρίως στη δεκαετία του 1970, με επιρροές από το χώρο της ψυχολογίας που χαρακτηρίζεται από περιορισμένη θεωρητική εμβάθυνση ή από έντονες δομολειτουργικές επιρροές και θεματική εστίαση στην παρουσία των γυναικών στα σπορ και τους έμφυλους «ρόλους», τα κίνητρα και τις συγκρούσεις των ρόλων. Το δεύτερο ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και συνεχίστηκε στην επόμενη και συνδέεται με την ανάπτυξη μιας πιο εξειδικευμένης κοινωνιολογικής παραγωγής για τον αθλητισμό από τη σκοπιά του φύλου. Αυτές οι μελέτες αντλούσαν αναλυτικά εργαλεία από φεμινιστικές θεωρίες και οργανώθηκαν γύρω από τέσσερα διακριτά ρεύματα πολιτικών και συνακόλουθα επιστημολογικών φεμινιστικών παραδόσεων: τον φιλελεύθερο, τον μαρξιστικό, τον σοσιαλιστικό και τον ριζοσπαστικό φεμινισμό. Οι αναλύσεις βασίστηκαν στις αντίστοιχες θεωρητικές παραδοχές του κάθε παραδείγματος. Το τρίτο στάδιο χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του 1980, όταν εμφανίζεται μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από μια φεμινιστική προσέγγιση επηρεασμένη σε σημαντικό βαθμό από τις φιλελεύθερες προσεγγίσεις των σπορ και τις θεωρίες του δομολειτουργισμού σε πιο κριτικές θέσεις για τις σχέσεις εξουσίας στον αθλητισμό και τα σπορ με όρους φύλου, διάσταση που συχνά συνδέεται και με το ζήτημα της κοινωνικής τάξης. Οι θεωρίες αυτές αξιοποιούν ένα διακριτό φεμινιστικό πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας του αθλητικού πεδίου, που εισάγει το φύλο ως κεντρική κατηγορία ανάλυσης του κοινωνικού και συχνά τη συνυφαίνει με την τάξη και με άλλες σύγχρονες κατηγορίες ανάλυσης της εξουσίας που αντλούν από διάφορες πηγές κοινωνικής θεωρητικής σκέψης (από τον Foucault ως τις σπουδές της αποικιοκρατίας, τον μεταδομισμό κ.ά.).

Στις σύγχρονες κριτικές φεμινιστικές προσεγγίσεις των σπορ κυριαρχούν τέσσερα βασικά θέματα: πρώτον, η παραγωγή μιας ιδεολογίας ανδροκεντρισμού και η αναπαραγωγή της ανδρικής εξουσίας μέσα από τα σπορ, δεύτερον οι πρακτικές των ΜΜΕ μέσα από τις οποίες κυρίαρχες αντιλήψεις για τις γυναίκες αναπαράγονται, τρίτον η φυσικότητα, η σεξουαλικότητα και το σώμα ως τόποι ορισμού των σχέσεων εξουσίας, και, τέλος, η αντίσταση των γυναικών στις κυρίαρχες πρακτικές των σπορ (Birrel 2000: 67).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα φεμινιστικής ανάλυσης είναι η μελέτη της Varda Burstyn για τις πολιτικές του ανδροκεντρισμού στην κουλτούρα των σπορ στον σύγχρονο αθλητισμό. Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση τα σπορ συνιστούν πεδίο της νεοφιλελεύθερης οικονομίας που παράγει μια νεοσυντηρητική κουλτούρα, έναν εμπορευματοποιημένο και έμφυλο χώρο που επιδοτείται από το κράτος, που σφετερίζεται, καταλαμβάνει και ορίζει κοινωνικές συμπεριφορές και ταυτότητες (Burstyn 2000: 6-7). Στον οργανωμένο αθλητισμό προβάλλονται οι κυρίαρχες μορφές έκθεσης της φυσικής κουλτούρας, καθορίζονται πρότυπα ομορφιάς και σωματικής έκφρασης και διαχέονται εικόνες και φαντασιώσεις για το σώμα σε εκατομμύρια ανθρώπους. Τα σπορ έτσι συνιστούν μια σύγχρονη βιοεξουσία, μια οργανωτική τάξη που συγκροτεί τις φυσικές ζωές και εμπειρίες μέσα από πρακτικές και περιορισμούς του σώματος. Τα άτομα εσωτερικεύουν αυτές τις αξίες και αναπτύσσουν τη δική τους σωματική δράση σύμφωνα με τα κυρίαρχα κανονιστικά πρότυπα, τα οποία αφορούν από τη σεξουαλική συμπεριφορά και την αισθητική μέχρι και την εθνική ταυτότητα (Burstyn 2000: 32-33). Τα σπορ παρέχουν ένα πεδίο για την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος μέσα από τις συμβολικές τελετουργίες μεγάλων αθλητικών διοργανώσεων, διαχέουν ιδεατά πρότυπα του αθλητικού ανδρικού και γυναικείου σώματος και εποικίζουν το κοινωνικό φαντασιακό με τη δίψα για αγωνιστικές επιτυχίες, σε έναν κόσμο θεάματος που αναπαράγει και ενισχύει τις έμφυλες ανισότητες.

Η φεμινιστική προσέγγιση συνέβαλε στην ανανέωση των μελετών της κοινωνιολογίας των σπορ, ανέδειξε ένα νέο θεωρητικό και αναλυτικό πλαίσιο στις μελέτες του αθλητισμού και τόνισε τον εξουσιαστικό χαρακτήρα και τον έμφυλο προσδιορισμό όχι μόνο των αθλητικών πρακτικών αλλά και το έμφυλο εξουσιαστικό περιεχόμενο της ίδιας της παραγωγής της γνώσης στο πεδίο. Σε αυτή την κατεύθυνση ανέδειξε τις υπόρητες ανδροκεντρικές θεωρητικές προκαταλήψεις των κοινωνιολόγων του αθλητισμού. Η κριτική που ασκείται στη φεμινιστική θεώρηση επικεντρώνεται στην υπερβολική εστίαση στο ζήτημα του φύλου που είτε, ιδιαίτερα στις πρώτες φεμινιστικές αναλύσεις, αποσιωπά ζητήματα που αφορούν

άλλους κεντρικούς τύπους ανισότητας με βάση την τάξη είτε επιχειρούν συνδέσεις της έννοιας του φύλου με την τάξη και τη φυλή με τρόπους που δεν είναι πάντοτε πειστικοί. Κριτική έχει ασκηθεί και στις επιδράσεις ορισμένων ρευμάτων του μεταμοντερνισμού, που έχουν οδηγήσει μέρος των φεμινιστικών αναλύσεων να υπερτονίζουν την ανάλυση των λογοθετικών πρακτικών νοηματοδότησης της έμφυλης διαφοράς και να υποβαθμίζουν τις κοινωνικές πρακτικές και τις εμπειρίες των υποκειμένων στην κοινωνική καθημερινότητα των αθλητικών κόσμων.

Η διάκριση και το αθλητικό πεδίο στη θεωρία του Bourdieu για τα σπορ και το ρεύμα των πολιτισμικών σπουδών

Ανάμεσα στους κορυφαίους θεωρητικούς της σύγχρονης κοινωνιολογίας, ο Pierre Bourdieu είναι αυτός που έχει επηρεάσει περισσότερο την κοινωνιολογία των σπορ. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος έχει αναλύσει τους τρόπους με τους οποίους ορισμένες αναλυτικές κατηγορίες, όπως η διάκριση (*distinction*) και το πεδίο (*field*), μπορούν να εφαρμοστούν με συστηματικό τρόπο στη μελέτη των σπορ και της σωματικής κουλτούρας. Η προσέγγισή του ασκεί κριτική στους μηχανισμούς αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων και στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές διακυβέρνησης των σπορ και επιχειρεί να συνθέσει στοιχεία της ερμηνευτικής παράδοσης της κοινωνιολογίας του αθλητισμού με τις ταξικές θέσεις των συγκρουσιακών θεωριών, διαμορφώνοντας μια θεωρία για το αθλητικό πεδίο, τις αθλητικές προτιμήσεις και την πολιτισμική διάκριση.

Σύμφωνα με τον Bourdieu τα βασικά ερωτήματα της κοινωνιολογικής μελέτης των σπορ αφορούν πώς παράγεται η ζήτηση αθλητικών πρακτικών, πώς διαμορφώνεται από τις κοινωνικές ομάδες ή τα υποκείμενα η προτίμηση για ένα άθλημα ή κάποιο σωματείο και ποια είναι τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά (νόηματα, ταυτότητες, αντιλήψεις) που συνδέονται με την εμπλοκή των αθλητών και θεατών στα αθλητικά παιχνίδια (Bourdieu 1991: 357).

Τα σπορ γνώρισαν σημαντικούς μετασχηματισμούς στη σύγχρονη κοινωνία. Ο Bourdieu υιοθετεί την άποψη του Elias για την κοινωνιογένεση των σπορ μέσα από τη μετατροπή των παιχνιδιών σε αθλήματα με κανόνες, τονίζοντας, ωστόσο, το ρόλο της εκπαίδευσης σε αυτή τη διαδικασία. Τα μέλη της ελίτ της αγγλικής αστικής κοινωνίας εισήγαγαν τα σπορ στα ιδιωτικά σχολεία, γνωστά ως *public schools*, όπου τα αρσενικά παιδιά των ανώτερων τάξεων εξοικειώθηκαν συστηματικά με μια σειρά από λαϊκά αθλήματα, τα οποία εισήχθησαν εκεί αλλά με μεγάλες αλλαγές στο νόημα και τις λειτουργίες τους. Στο σχολείο οι αθλητικές πρακτικές μετατράπηκαν σε κοινωνικές λειτουργίες και ενσωματώ-

θήκαν στα σχολικά προγράμματα (Bourdieu 1991: 359). Από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά, και κατά το πρότυπο των αγγλικών *public schools*, η διάδοση των σπορ στην ανδρική εκπαίδευση επεκτείνεται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, και έτσι το σχολείο έπαιξε κεντρικό ρόλο σε αυτό που ο Elias αποκαλεί διαδικασία αθληματοποίησης.

Σταδιακά τα σπορ, από πρακτική διάκρισης των ελίτ συνδεδεμένη με την κουλτούρα του ερασιτεχνισμού, μετατράπηκαν σε θέαμα που κατανάλωναν οι μάζες και στο οποίο πρωταγωνιστούσαν επαγγελματίες αθλητές. Η πολιτική οικονομία των σπορ οργανώθηκε μέσα από ένα σύστημα διακυβέρνησης στο οποίο δημόσιοι ή ιδιωτικοί οργανισμοί που εκφράζουν και υπερασπίζονται τα ενδιαφέροντα των συμμετεχόντων στα αθλήματα καθορίζουν και επιβάλλουν τους κανόνες τους, φροντίζουν για τη διαμόρφωση των υποδομών που χρησιμοποιούν οι παραγωγοί και οι πωλητές αθλητικών υπηρεσιών (αθλητικός εξοπλισμός, εγκαταστάσεις, γήπεδα, αθλητιατρικές υπηρεσίες) και αξιοποιούν ανθρώπινο κεφάλαιο (προπονητές, γυμναστές, αθλητιατρικές υπηρεσίες). Πρόκειται για ένα πεδίο, όπως το ορίζει γενικά στην κοινωνιολογία ο Bourdieu, στο οποίο διαμορφώνονται ιδιαίτεροι τύποι κοινωνικών σχέσεων, δομών κυριαρχίας και προτύπων συμπεριφοράς.

Το πεδίο αυτό αποτελεί μέρος της ευρύτερης κοινωνίας με την οποία βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως τα μοντέρνα σπορ αποτελούν αντανάκλασεις των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών σε μια δεδομένη συγκυρία. Στην πραγματικότητα ο βίοςκοσμος των σπορ έχει τη δική του σχετικά αυτόνομη ιστορία, η οποία ακόμη και όταν σημαδεύεται από σημαντικά γεγονότα της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας έχει τον δικό της ρυθμό, τους δικούς της εξελικτικούς κανόνες, τις δικές της κρίσεις και αξιολογήσεις και τη δική της χρονολογική τάξη (Bourdieu 1991: 358).

Το ταξικό περιεχόμενο των σπορ απασχόλησε συστηματικά τη θεωρία του Bourdieu για τον αθλητισμό. Τα σπορ ενσωματώνουν κοινωνικές αντιθέσεις και αποτελούν πεδίο διαμάχης ανάμεσα σε διαφορετικά τμήματα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Τα νοήματα που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στις πρακτικές των σπορ αλλάζουν από κοινωνική τάξη σε κοινωνική τάξη και οι ιδιαίτερες λειτουργίες των αθλητικών πρακτικών συνδέονται με τα ενδιαφέροντα των φορέων του οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου σε μια κοινωνία. Ο Bourdieu εξετάζει τη συμμετοχή και την επιλογή του κάθε ατόμου ή ομάδων ιδιαίτερων τύπων αθλητικής δραστηριότητας και ταύτισης με αθλητικές κοινότητες ως ενσυνείδητους (ή και ασυνείδητους) προσανατολισμούς στην αναζήτηση διακριτών κοινωνικών πρακτικών που δυνητικά θα τους επιβραβεύσουν (οικονομικά,

πολιτισμικά και κοινωνικά) και θα ενισχύσουν τη θέση και το γόητρό τους σε μια τοπική κοινωνία (Washington και Karen 2001: 190).

Παράλληλα, εξετάζει τις κοινωνικές σημασίες των σπορ ως μέσων αναπαραγωγής ταυτοτήτων, πολιτισμικών διακρίσεων και κοινωνικών διαφορών. Σε αυτή τη λογική συνδέει τις ρίζες των σπορ με τα συστήματα εσωτερικευμένων και σωματοποιημένων γούστων και προτιμήσεων, των *habitus* των κοινωνικών τάξεων και ομάδων. Τα σπορ, ως πρακτικές που έχουν στόχο να ασκήσουν το σώμα, είναι πραγματώσεις ανάμεσα στα άλλα μιας αισθητικής και ενός έθους σε μια καθημερινή πρακτική κατάσταση. Οι ταξικές επιλογές των σπορ συνδέονται όχι μόνο με τις οικονομικές και πολιτισμικές δυνατότητες ορισμένων ατόμων και ομάδων να ανταποκριθούν στις οικονομικές (και πολιτισμικές) απαιτήσεις ενός σπορ (π.χ. ιππασία) αλλά και από τις παραλλαγές της πρόσληψης των συμβολικών ή και οικονομικών οφελών που προσδοκούν οι εμπλεκόμενοι από αυτά (Bourdieu 1991: 367-368).

Το ταξικό *habitus* ορίζει το νόημα που αποδίδεται στη δραστηριότητα των σπορ, τα οφέλη που απονέμονται από αυτό και την κοινωνική αξία που συσσωρεύεται από τη συμμετοχή και τη διάκριση σε ορισμένα αθλήματα. Για παράδειγμα, σωματεία του γκολφ συγκροτούν ένα αποκλειστικό και προνομιούχο ταξικό *habitus*, στο οποίο ιδιαίτεροι συνδυασμοί κεφαλαίου (εκπαιδευτικού, πολιτισμικού και οικονομικού) θα προσδιορίσουν την καταλληλότητα κάποιου για να εισέλθει στο σωματείο, ελέγχοντας το προφίλ του υποψηφίου και την οικονομική δυνατότητα συμμετοχής του στο σύλλογο (Tomlinson 2004: 169-170).

Για τα μέλη των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων το γκολφ θεωρείται ένα ευγενές, μη μαζικό άθλημα, το οποίο εξασκεί ενεργητικά το σώμα και διεγείρει τη σκέψη. Όπως το ούισκι τοποθετείται ψηλά στην ιεραρχία του γούστου της κατανάλωσης αλκοόλ, έτσι και ορισμένα σπορ (ιππασία, γκολφ, κρίκετ) εκφράζουν μια διάκριση προς όφελος των υψηλών κοινωνικών στρωμάτων. Αντίθετα, η άρση βαρών συμβολίζει αξίες που αποδίδονται στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, όπως η δύναμη και η σκληρότητα. Από αυτή τη σκοπιά δεν είναι τυχαίο που η άρση βαρών άργησε πολύ να γίνει ολυμπιακό άθλημα (Bourdieu 1991: 369). Αθλήματα που βρίσκονται σε αυτή τη χαμηλή θέση στην ιεραρχία των ολυμπιακών ελίτ παραμένουν πάντα υπό αμφισβήτηση, όπως δείχνει και η πρόσφατη συζήτηση για την προοπτική της απόσυρσης της πάλης από τα ολυμπιακά αθλήματα.

Ο Bourdieu έχει διερευνήσει και τη σχέση των σπορ με τις ηλικιακές ομάδες, συνδέοντας τα λαϊκά σπορ με τη νεολαία και τις προσδοκίες της. Σε αυτή τη βάση υποστηρίζει ότι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των λαϊκών αθλημάτων είναι ότι είναι κατά κάποιο τρόπο συνδεδεμένα με τη νεολαία, η οποία αυθόρμητα και

ανεπιφύλακτα πιστώνεται με ένα «προσωρινό διαβατήριο» για να εκφράσει τη σπατάλη ενός πλεονάσματος φυσικής (και σεξουαλικής) ενέργειας, η οποία εγκαταλείπεται πολύ νωρίς – κατά κανόνα, από τη στιγμή της εισόδου στην ενηλικίωση ή στο γάμο (Bourdieu 1991: 369-370). Αντίθετα, τα αστικά σπορ ασκούνται για να εξυπηρετήσουν τις λειτουργίες της διατήρησης της σωματικής ευρωστίας και των κοινωνικών οφελών που φέρουν. Συχνά αυτά τα σπορ δεν συνδέονται με ηλικιακούς περιορισμούς, όπως συμβαίνει με το γκολφ, το οποίο είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο σε μεγάλες ηλικίες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Τα λαϊκά αθλήματα προκαλούν συχνά την αδιαφορία ή την απαξία των ανώτερων στρωμάτων καθώς ενσωματώνουν την άμεση σωματική εγγύτητα και αναμέτρηση, τον σωματικό ανταγωνισμό, μια τραχύτητα «λαϊκής καταγωγής» και κοινωνικά πρότυπα (δύναμη, αντοχή, ροπή στη βία, αφοσίωση, υπακοή και συμμόρφωση στη συλλογική πειθαρχία) που έρχονται σε αντίθεση με τις αξίες της αστικής τάξης.

Σύμφωνα με τον Bourdieu οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως οι γκαλερί, τα μουσεία και τα σπορ, παίζουν σημαντικό ρόλο στη στήριξη και προαγωγή των κατεστημένων ταξικών σχέσεων αφού επιτυγχάνουν να μετατρέψουν τα αξιακά πρότυπα και τον τρόπο ζωής μιας πολιτιστικής ελίτ σε κοινά αποδεκτές πεποιθήσεις μιας κοινωνίας. Έτσι συχνά τα μέλη των μη προνομιούχων κοινωνικών τάξεων αποδέχονται ως σημαντικούς ορισμένους θεσμούς, ακόμη και αν δεν μπορούν να εμπλακούν ενεργά σε αυτούς (Stoddart 2006: 813). Για παράδειγμα, οι Ολυμπιακοί αγώνες αποτελούν ένα θεσμό που αξιοδοτείται θετικά όχι μόνο από τις κυρίαρχες αλλά και τις κυριαρχούμενες ομάδες, μολονότι οι τελευταίες κατά κανόνα είχαν τη δυνατότητα μόνο μιας παθητικής παρακολούθησής τους από τους τηλεοπτικούς φακούς.

Οι ταξικές διαμάχες εκφράζονται στο πεδίο των σπορ και μέσα από τις νοηματοδοτήσεις των σπορ, της φυσικής αγωγής και της γυμναστικής από τους εκπροσώπους των αθλητικών ελίτ. Ο Bourdieu εντοπίζει εδώ μια αντιπαράθεση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές αστικές προσλήψεις της φυσικής άσκησης. Η μια αφορά την αντίληψή της ως πρακτικής που εμπεριέχει την ασκητική, την πολιτισμική διάστασή της (άσκηση=εκπαίδευση) και τον προσανατολισμό της στην ατομική ενδυνάμωση μέσα από τον περιορισμό και την εξάσκηση, ενώ η άλλη παραπέμπει σε μια κοσμοθεώρηση που τονίζει τον ηδονιστικό προσανατολισμό και τη φυσική διάσταση των σπορ (Bourdieu 1991: 362).

Η θεωρία του Bourdieu αποτέλεσε μια από τις πιο σημαντικές προσπάθειες να ερμηνευτούν οι ομαδοποιήσεις και οι ταυτίσεις των κοινωνικών ομάδων με τις αθλητικές κοινότητες χωρίς να αγνοηθούν οι δομικές συνθήκες που επηρεάζουν τα αθλητικά υποκείμενα και οι οπτικές των τελευταίων. Η προσέγγι-

ση του Bourdieu για την πολιτισμική διάκριση στα σπορ είναι καινοτόμος και πολλαπλασίασε τα ερεθίσματα της μελέτης του αθλητισμού συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας διακριτής γαλλικής κοινωνιολογικής σχολής του αθλητισμού (Caillat 1996, De France 1995 και Pociello 1990). Ωστόσο, ο ερμηνευτικός προσανατολισμός αυτής της σχολής είναι οριοθετημένος. Από τον ερμηνευτικό της ορίζοντα απουσιάζει η συστηματική ενασχόληση με την πολιτική οικονομία και την κοινωνική οργάνωση των σπορ στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του καπιταλισμού της ύστερης νεωτερικότητας. Σε σημαντικό βαθμό η σχολή αυτή αναπαράγει εννοιολογικά σχήματα της θεωρίας του σχηματισμού και ενσωματώνει λειτουργικές αντιλήψεις, προσπαθώντας, ωστόσο, να τα γεφυρώσει με μια ταξική θεωρία για τις αθλητικές προτιμήσεις και διακρίσεις.

Στις τελευταίες δεκαετίες η θεωρία του Bourdieu, σε συνδυασμό με τη λεγόμενη πολιτισμική στροφή στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, συνέβαλε στη διαμόρφωση του ρεύματος των πολιτισμικών σπουδών (cultural studies) που έχει σημαντική συμβολή στην παραγωγή κειμένων για τον αθλητισμό. Οι προσεγγίσεις από τη σκοπιά των πολιτισμικών σπουδών έχουν πολυεπίπεδο θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόστρωμα και δανείζονται εννοιολογικά εργαλεία από διαφορετικά επιστημολογικά παραδείγματα, όπως ο στρουκτουραλισμός, ο ουμανισμός, ο γκραμισιανός μαρξισμός, η θεωρία του Raymond Williams για την κουλτούρα, ο μεταδομισμός και ο μεταμοντερνισμός. Στο επίπεδο της μεθοδολογίας αξιοποιούν ένα ευρύ φάσμα πρακτικών, κυρίως από τις ποιοτικές μεθόδους, για να αναλύσουν ιδιαίτερες περιοχές στη μελέτη των σπορ. Οι ανθρωπολογικές προσεγγίσεις των σπορ δίνουν έμφαση σε κοινωνικές πρακτικές και στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σκέφτονται, αισθάνονται και ενεργούν στις διάφορες μορφές λαϊκής ψυχαγωγίας και αναψυχής, που κυμαίνονται από το ποδόσφαιρο μέχρι τα ροκ συγκροτήματα. Ασκώντας κριτική στις ουσιοκρατικές προσεγγίσεις και στον οικονομικό αναγωγισμό, έχουν επικεντρώσει το ενδιαφέρον τους σε ζητήματα σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας στο πολιτισμικό επίπεδο. Σε αυτή την κατεύθυνση τα σπορ μπορεί να ιδωθούν τόσο ως αξίες όσο και ως καταπιεστικές δομές, και ως τέτοιες συγκροτούν πεδίο αντιπαλότητας με διακύβευμα τον ιδεολογικό και κοινωνικό έλεγχο των αθλητικών θεσμών και πρακτικών (Hargreaves και McDonald 2000: 50).

Οι πολιτισμικές μελέτες των σπορ επικεντρώθηκαν σε τρεις κεντρικούς θεματικούς άξονες. Πρώτον, στο ζήτημα της σχέσης εξουσίας και κουλτούρας, δεύτερον, στους τρόπους με τους οποίους ιδιαίτεροι τύποι σπορ έχουν παγιωθεί, αμφισβητηθεί, διατηρηθεί και αναπαραχθεί μέσα στις συνθήκες της κοινωνίας ως όλο, και, τρίτον, στο ρόλο των σπορ και του ελεύθερου χρόνου ως πεδίων

λαϊκής πάλης, ιδεολογικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων (Hargreaves και McDonald 2000: 54, Jarvie και Maguire 1994: 24).

Μια από τις πιο σημαντικές κατευθύνσεις αυτών των μελετών ήταν η συμβολή των ΜΜΕ και των σύγχρονων τεχνολογιών στην αναπαραγωγή και τη διανομή κυρίαρχων αθλητικών προτύπων και αξιών και ιδιαίτερα ο ρόλος της τηλεόρασης και των χορηγών μεγάλων αθλητικών διοργανώσεων στην ανάπτυξη μιας δημοφιλούς κουλτούρας γύρω από τα σπορ διαμεσολαβημένη από τις εμπορευματοποιημένες λειτουργίες του καπιταλισμού. Επιπλέον, οι πολιτισμικές μελέτες εξέτασαν τις συμπεριφορές και τα αξιακά πρότυπα των οπαδών αθλητικών σωματείων σε συνδυασμό με τις έμφυλες διακρίσεις και τους τύπους ηγεμονικής αρρενωπότητας που αναπτύσσονται στους χώρους τους, καθώς επίσης και τύπους αντίστασης, πραγματικούς ή φαντασιακούς, στην ηγεμονική κουλτούρα που συγκροτούνται στις μορφές της λαϊκής κουλτούρας.

Μια άλλη σημαντική ενότητα σε αυτές τις μελέτες αφορούσε το ζήτημα της σωματικής κουλτούρας στα σπορ και τους τρόπους παρουσίασης, χαρακτηρισμού και ενσωμάτωσης του σώματος στις κυρίαρχες αντιλήψεις για τη θηλυκότητα, την αρρενωπότητα, την ετεροσεξουαλικότητα, την ομοφυλοφιλία και την εθνότητα (Washington και Karen 2001: 188). Από τις αρχές της νέας χιλιετίας παρατηρείται σύνδεση των πολιτισμικών σπουδών με ορισμένες τάσεις της μεταμοντέρνας θεωρίας των σπορ, ανοίγοντας νέους δρόμους θεματικών εστιάσεων που αφορούν το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης και της τοπικοπαγκοσμιοποίησης (glocalization) και των πολιτισμικών ταυτοτήτων στον «ελεύθερο» χρόνο.

Ο διάλογος των πολιτισμικών σπουδών με άλλα παραδείγματα έχει συμβάλει στην ανάπτυξη ορισμένων πολύ σημαντικών εμπειρικών παραδειγμάτων μελέτης. Ωστόσο, η ραγδαία εξάπλωση των πολιτισμικών μελετών στα σπορ συνοδεύτηκε και από την τάση ενός πολιτισμικού εμπειρισμού που εμμένει στο επιμέρους και το αποσπασματικό και σε πολιτισμικές κατηγορίες ανάλυσης που δεν αφήνουν σημαντικά περιθώρια για τη σύνδεση των πολιτισμικών μορφωμάτων με τις ευρύτερες κοινωνικές δομές και την κοινωνιολογική κατανόηση των αθλητικών κόσμων.

Μεταστρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις: Βιοεξουσία, σπορ και σώμα στη θεωρία του Foucault και η «υπερπραγματικότητα» των σπορ στον Baudrillard

Οι μεταστρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις στη μελέτη του αθλητισμού αξιοποίησαν αναλυτικά εργαλεία από τις θεωρίες του Jacques Derrida, του Michel Foucault και του Jean Baudrillard για να ασκήσουν κριτική στο νεωτερικό πρόταγμα της συμπίεσης των μοντέρνων σπορ σε μια πορεία ορθολογικής αν-

θρώπινης προόδου που θα ενίσχυε την ποικιλία, την αλληλεγγύη και τον υγιή ανταγωνισμό. Οι μεταμοντέρνες θεωρίες των σπορ αρνούνται τις βεβαιότητες της μοντέρνας σκέψης και τις φιλοδοξίες της αναζήτησης της αλήθειας και της προσπάθειας να εξηγήσουμε με «αναπαραστατικό τρόπο» την κοινωνική πραγματικότητα των αθλητικών κόσμων. Σε αυτό το πλαίσιο ενισχύθηκε ο σκεπτικισμός για τους μεθοδολογικούς σχεδιασμούς και την επιστημονική προσήλωση σε επιμέρους θετικιστικά και λειτουργιστικά παραδείγματα που διεκδικούσαν αξιώσεις εγκυρότητας. Οι μεταμοντέρνες προσεγγίσεις απομακρύνθηκαν από τις λογικές των μεγάλων αφηγήσεων και θεωριών και στράφηκαν στο τοπικό και το επιμέρους, αναδεικνύοντας τις νέες ρευστές, συχνά υβριδικές, ταυτότητες που αναδύονται στη σύγχρονη εποχή του διαδικτύου, των νέων τεχνολογιών και της παγκόσμιας διάχυσης και πρόσμειξης πολιτισμικών στοιχείων από διαφορετικές κουλτούρες (Andrews 2000).

Σε αυτό το πλαίσιο παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες ένα ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη σωματική κουλτούρα μέσα από ένα θεωρητικό πρίσμα που αξιοποιεί αναλυτικά εργαλεία από το ύστερο έργο του Foucault και βλέπει το σώμα ως μια επιφάνεια πάνω στην οποία εγγράφονται όψεις του κοινωνικού. Οι θεωρίες του Foucault έχουν επηρεάσει καθοριστικά το ρεύμα των πολιτισμικών σπουδών και των φεμινιστικών προσεγγίσεων των σπορ, ενώ παράλληλα έχουν ωθήσει στην ανάπτυξη σειράς μελετών που θέτουν στο επίκεντρο τις σωματικές πρακτικές σε σχέση με τη φυσική αγωγή και τις τεχνολογίες της εξουσίας στη νεωτερική και μετανεωτερική κοινωνία. Σε αυτές τις μελέτες αξιοποιούνται βασικά εννοιολογικά σχήματα της θεωρίας του Foucault, όπως η ρήξη, η επιτήρηση, η πειθαρχία, οι τεχνολογίες του εαυτού και η βιοεξουσία, προκειμένου να εξεταστούν οι πρακτικές, οι λόγοι (discourses) και οι μορφές γνώσης που διαποτίζουν τα μοντέρνα αθλήματα επιβάλλοντας πειθαρχίες που ρυθμίζουν και χαρακτηρίζουν (οριοθετούν) το σώμα (Rail και Harvey 1995: 170).

Ο Foucault στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* (2011: 162-163) υποστηρίζει πως η εξουσία πάνω στη ζωή αναπτύχθηκε από τον 17ο αιώνα και μετά μέσα από δύο πόλους, που αφορούν ο ένας την πειθαρχηση του σώματος και ο άλλος τη ρύθμιση των πληθυσμών. Ο πρώτος πόλος αφορά το σώμα ως *μηχανή*: η εκγύμναση του σώματος, η αύξηση των ικανοτήτων του, η απόσπαση των δυνάμεών του, η ανάπτυξη της χρησιμότητας και της ευπειθείας του και η ένταξή του σε αποτελεσματικά και οικονομικά συστήματα ελέγχου διασφαλίστηκαν από διαδικασίες εξουσίας που συνιστούν μια «ανατομικοπολιτική» του ανθρώπινου σώματος. Ο δεύτερος πόλος επικεντρώθηκε στο *σώμα-είδος*, το οποίο χρησιμεύει ως υπόβαθρο στις βιολογικές διαδικασίες –τον πολλαπλασιασμό του

πληθυσμού σε συνάρτηση προς την ικανότητα συντήρησής του, και άρα ζητήματα σχετικά με τις γεννήσεις και τη θνητότητα, το επίπεδο υγείας, τη διάρκεια ζωής και τη μακροζωία— και συνδέεται με μια σειρά από παρεμβάσεις και ρυθμιστικούς ελέγχους που αποτελούν μια «βιοπολιτική» του πληθυσμού. Τα σπορ και τα παιχνίδια, κατανοητά ως κοινωνικά ωφέλιμα και πολιτισμικά πρότυπα, κερδίζουν νομιμότητα και αποδοχή και συνδέονται με νέες πολιτικές τεχνολογίες που επενδύουν στο σώμα και την υγεία. Πρόκειται για μια βιοεξουσία διαποτισμένη με την ικανότητα να κινητοποιεί τα άτομα για να μετασηματίζουν τη ζωή τους διαμέσου αθλητικών δραστηριοτήτων και παραγωγικών τρόπων διαχείρισης των αθλητικών σωμάτων (Darnel 2010: 398).

Η αθλητικοποίηση του σώματος συνιστά μια διαδικασία συγκρότησης του αθλητικού σώματος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ικανότητες οι οποίες ευνοούν την αθλητική επίδοση. Η αθλητικοποίηση είναι ένας μηχανισμός της βιοεξουσίας που επιτρέπει τόσο την πειθαρχημένη εκπαίδευση των ατομικών σωμάτων και την τήρηση κανόνων της υγιεινής, της φυσιολογίας και της παιδαγωγικής που εκβάλλουν στη συγκρότηση του αθλητικού υποκειμένου όσο και τη μαζική κινητοποίηση και ένταξη των πληθυσμών σε διακριτές κοινότητες που λειτουργούν ως συνεκτικές μάζες (Dostie 1988: 255 και Rail και Harvey 1995: 171). Οι αθλητικές συσσωματώσεις έτσι λειτουργούν ως μηχανισμοί που επιτρέπουν την ταυτοποίηση των ατόμων με συλλογικά σώματα, με την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την ένταξή τους σε ελεγχόμενα συστήματα κοινωνικής οργάνωσης και πειθαρχίας.

Σε αυτή την κατεύθυνση, επιστήμες όπως η φυσική αγωγή συγκροτούν ένα σύνολο μεθόδων και αρχών διαμέσου των οποίων ένα επιθυμητό πλέγμα σωματικών πρακτικών ενσταλάζεται στα υποκείμενα. Το σώμα έγινε γνωστικό αντικείμενο γύρω από το οποίο μια σειρά από καθεστώτα αλήθειας διατυπώθηκαν και αφορούσαν την υγεία, την πειθαρχία και την παραγωγικότητα του σώματος. Ως τόπος ελέγχου και ρύθμισης των πληθυσμών, το αθλητικό σώμα είναι ένας καθρέπτης της μοντέρνας πειθαρχικής εξουσίας και ένας μηχανισμός επιτήρησης που παράγει διακρίσεις ανάμεσα στο ορατό, αποδεκτό, κανονικό σώμα και το μη κανονικό (Andrews 2000: 124). Ένα πλέγμα στρατηγικών σωματικών επιτηρήσεων νομιμοποιείται μέσα από τα σπορ και τους τρόπους με τους οποίους αυτά έχουν χρησιμοποιηθεί για να διαμορφώσουν ιεραρχίες σωμάτων, παράγοντας κοινωνικές διακρίσεις, κατασκευάζοντας έμφυλες ταυτότητες και περιθωριοποιώντας ύποπτα «ρυπαρά» σώματα.

Η ανάπτυξη των σπορ ως μαζικού θεάματος ενίσχυσε τις πρακτικές πειθαρχικοποίησης και κανονικοποίησης των σωμάτων, τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις

για τα ανδρικά και γυναικεία σώματα και τη διαμόρφωση τύπων σωματικής αισθητικής οι οποίες ανταποκρίνονται στις αγωνίες των πολιτών, στην κατασκευή επιθυμητών έμφυλων και άλλων κοινωνικών/πολιτισμικών ταυτοτήτων. Τα σπορ, συνδεδεμένα με ιδιαίτερους θεσμούς διακυβέρνησης, τον ιατρικό λόγο και τις αναπαραστάσεις των ΜΜΕ, παράγουν και θέτουν υπό επιτήρηση πολλαπλά σώματα (έμφυλα, ταξικά, φυλετικά, ετεροσεξουαλικά, πατριωτικά) και λειτουργούν ως μηχανισμός βιοεξουσίας που συμβάλλει στην παραγωγική ένταξη των σωμάτων στον σύγχρονο βιοπολιτικό καπιταλισμό. Οι πρακτικές της εξουσίας χρησιμοποιούν περισσότερο την παραγωγική επένδυση στο σώμα και την κανονικοποίησή του μέσα από τεχνικές ενσωμάτωσης κανόνων, παρά την καταστολή. Σε αυτή την κατεύθυνση οι μέθοδοι και οι αρχές της φυσικής αγωγής λειτουργούν ως ιδιαίτερη πειθαρχία μέσα από την οποία ιδιαίτεροι τύποι σωματικών πρακτικών ενσταλάζονται στα υποκείμενα (Hargreaves 1995).

Οι θεωρίες του Foucault γονιμοποίησαν έναν ευρύτερο προβληματισμό για τις σχέσεις εξουσίας στον αθλητισμό και επηρέασαν το ρεύμα των μεταστρουκτουραλιστικών θεωριών για τον αθλητισμό. Σε αυτές τα σπορ εξετάζονται ως διαμεσολαβημένες πρακτικές οι οποίες διαμορφώνονται σε ένα εμπορευματοποιημένο πλαίσιο που διαποτίζεται από τον ίλιγγο της καταναλωτικής φαντασίας και τις ρευστές ταυτότητες διαφόρων «φυλών» χρηστών αθλητικών υπηρεσιών. Στους αθλητικούς χώρους της ύστερης νεωτερικότητας οι κανονικότητες και αξίες των σπορ όπως διαμορφώθηκαν στη μοντέρνα κοινωνία υπονομεύονται και οι διακρίσεις ανάμεσα στην υψηλή και τη λαϊκή κουλτούρα καταργούνται (Giulianotti 2005: 171-189).

Σύμφωνα με τον Baudrillard στη μεταβιομηχανική καταναλωτική εποχή των προσομοιωμάτων, της πληροφορικής και της εργαλειοποίησης των ανθρώπινων σχέσεων, οι άνθρωποι επιζητούν να επιβεβαιώσουν την ταυτότητά τους μέσω της αγοράς και της ιδιοποίησης αγαθών και ενός κοινού συστήματος σημείων και συμβόλων (Baudrillard 1998). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου συστήματος σημείων είναι οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες, που μπορούν να ιδωθούν ως μια «υπερπραγματική» προσομοίωση των τελετουργιών των αρχαίων αγώνων στην Ελλάδα, ένα εμπορευματοποιημένο αντίγραφο τους, στο οποίο αποθεώνεται η χορηγία και η αίγλη των «καθαρών και ερασιτεχνικών» αγώνων σε ένα περιβάλλον όπου η διαφήμιση είναι πανταχού παρούσα (Baudrillard 1986: 57 και Giulianotti 2004: 235).

Η κοσμοθεωρία του Baudrillard αντιτίθεται στις νεωτερικές αφηγήσεις της ενδυνάμωσης, της ελευθερίας και της προόδου. Η αποχαύνωση των μαζών στην πολιτική μεταλλάσσεται σε καταναλωτική κουλτούρα και αυτό που επικρατεί

είναι μάλλον η ανία και η αλλοτρίωση παρά ο πλουραλισμός και η ελευθερία. Συχνά οι αθλητές σταρ και οι οπαδοί τους ενστερνίζονται έναν υπερκομορμισμό της κατανάλωσης σε μια αυτοπαρωδική μόδα. Τέτοιο παράδειγμα είναι ο καλαθοσφαιριστής Dennis Rodman και ο ποδοσφαιριστής Paul Gascoigne που έχουν δείξει υπερβολικό ζήλο να προσαρμόσουν τη δημόσια συμπεριφορά τους στο μιντιακό κακόφημο προφίλ τους ως κακών και σκληρών αγοριών (Giulianotti και Gerrard 2001) αναπαράγοντας ένα σεξιστικό μοντέλο αρρενωπότητας που υιοθετείται από τις μάζες οι οποίες καταβροχθίζουν με μανία καταναλωτικά προϊόντα (αυτόγραφα, ρούχα, βίντεο, cd, κ.ά.) που συνδέονται με τις αθλητικές περσόνες (Giulianotti 2004: 230).

Γύρω από τον πραγματικό κόσμο του αθλητισμού διαμορφώνεται μια υπερπραγματικότητα με τη διακίνηση μυριάδων άχρηστων πληροφοριών σχετικά με την ιδιωτική ζωή των αθλητών-σταρ και το παρασκήνιο των αθλητικών γεγονότων, που μεταφέρονται με πορνογραφική λεπτομέρεια μέσα από την τηλεόραση, το διαδίκτυο και τα αθλητικά έντυπα. Το σώμα προσαρμόζεται στις οπτικές εμπειρίες των σπορ και συχνά η διαπροσωπική, άμεση εμπειρία της εμπλοκής στην αθλητική δραστηριότητα των νεωτερικών αθλητικών κόσμων αντικαθίσταται από μια εικονικήσχόλη στην οποία καταναλωτές αθλητικών θεαμάτων απολαμβάνουν ηλεκτρονικά προσομοιώματα αθλητικών παιχνιδιών, όπως το κρίκετ, το μπέιζμπολ και το ποδόσφαιρο, σε κονσόλες ηλεκτρονικών παιχνιδιών.

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και παράλληλα αμφιλεγόμενες θέσεις της θεωρίας του Baudrillard για τον αθλητισμό είναι το ζήτημα της αντίστασης και υπονόμησης των κυρίαρχων αθλητικών θεσμών και αντιλήψεων από τους οπαδούς αθλητικών ομάδων στα δημοφιλή σπορ. Ο Baudrillard συνδέει τον χουλγκανισμό με τις εκφράσεις ενός λαϊκού φαντασιακού που απειλεί το μονοπώλιο του κράτους στη βία και υπονομεύει το ενίοτε βαρετό παιχνίδι στο γήπεδο μέσα από πρακτικές τελετουργικής βίας στις κερκίδες. Οι οπαδοί προσπαθούν να προκαλέσουν και να υπονομεύσουν με συμβολικό τρόπο τα όργανα της εξουσίας εντός ή εκτός γηπέδου. Στο πρώιμο έργο του ο Baudrillard (1973: 176-177) βλέπει ορισμένους ριζοσπαστικούς τύπους επικοινωνίας στις συμβολικές συγκρούσεις των δρόμων στους οποίους οι θεατές υπονομεύουν με αυτοσχέδιες μορφές διαμαρτυρίας τους παράγοντες των σωματείων και τους κατεστημένους αθλητικούς θεσμούς, αποδοκιμάζουν ή επευφημούν τους αθλητές, κριτικάρουν κυρίαρχες φιγούρες των ΜΜΕ και προβάλλουν μέσα από διάφορες μορφές γκράφιτι γύρω από τα γήπεδα μια άμεση συμβολική επίθεση ενάντια στους ισχυρούς των σπορ. Όλες αυτές οι μορφές αντίστασης και οι λόγοι του δρόμου, ωστόσο, τείνουν να ατροφήσουν και να ενσωματωθούν στους κυρίαρχους κώδικες των ΜΜΕ όταν αρχίζουν να

γίνονται δημόσιοι και να εκφέρονται διαμέσου των συμβατικών καναλιών επικοινωνίας (Giulianotti 2004: 237).

Το ίδιο ζήτημα επανέρχεται και στο ύστερο έργο του Baudrillard στο οποίο οι θέσεις του γίνονται περισσότερο προκλητικές. Σε μια κριτική αξιολόγηση της επιρροής του έργου του Baudrillard στην κοινωνιολογία των σπορ, ο Giulianotti (2004: 237) εντοπίζει στο ύστερο έργο του Γάλλου στοχαστή (Baudrillard 1990) τρία επίπεδα μορφών συλλογικής δράσης των οπαδών που συγκροτούν καρναβαλικούς, παιγνιώδεις τύπους αντίστασης και αποδόμησης των κυρίαρχων αντιλήψεων στα σπορ. Το πρώτο επίπεδο αφορά την εκστατική κατανάλωση και τη δυνατότητα των υποκειμένων να ασκήσουν τη δύναμή τους ως φορέων της σύγχρονης καταναλωτικής κουλτούρας με τέτοιο τρόπο ώστε να παρωδήσουν τις απόψεις όσων υποστηρίζουν ότι οι μάζες μπορούν να ορίσουν τις επιλογές και τη μοίρα τους και οφείλουν να αμφισβητήσουν την πολιτισμική αλλοτρίωση και την εκμετάλλευσή τους. Το δεύτερο παραπέμπει στην υιοθέτηση συμπεριφορών, όπως το στοίχημα και ο τζόγος, οι οποίες έχουν υπονομευτικό χαρακτήρα στις κυρίαρχες αντιλήψεις για την παραγωγική αξία του χρήματος και παραπέμπουν σε λογικές που τονίζουν τη σημασία της τύχης και του πεπρωμένου. Το τρίτο αφορά την αθλητική βία ως βέβηλη απάντηση, ως απελευθέρωση της ταραχώδους ενέργειας αποστερημένων ατόμων που μπορεί να δημιουργήσει κατά κάποιον τρόπο «μια κοινότητα των αποκλεισμένων», έναν υπόγειο κώδικα διαμαρτυρίας και αντεξουσίας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο Baudrillard εντοπίζει μορφές αντίστασης και υπονόμησης της καπιταλιστικής κοινωνίας, που ωστόσο δεν εμπεριέχουν την προοπτική της έλευσης μιας μελλοντικής επιθυμητής ουτοπίας με χειραφεσιακό περιεχόμενο, σαν αυτές που προτάσσουν οι μαρξιστικές ή οι φεμινιστικές θεωρίες.

Το ρεύμα των μεταστρουκτουραλιστικών μελετών έχει ανοίξει νέους δρόμους στη μελέτη των σπορ. Απορρίπτοντας τις μεγάλες αφηγήσεις, οι μεταστρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να εξερευνήσουν τις ποικιλίες των εμπειριών των σπορ σε σχέση με το φύλο, τη φυλή, τη σεξουαλικότητα και την εθνότητα. Επίσης, επιχείρησαν να αναδείξουν τον εμπορευματοποιημένο χαρακτήρα των σπορ και τους τρόπους που υποσκάπτονται σταθερές της νεωτερικής κοινωνίας αλλά και τα απελευθερωτικά προτάγματα των μεγάλων αφηγήσεων του παρελθόντος.

Οι μεταστρουκτουραλιστικές θεωρίες, ιδιαίτερα του Foucault, έχουν συμβάλει στην ανάδειξη του σώματος ως κεντρικής αναλυτικής κατηγορίας και έχουν διαμορφώσει μια κατηγορία ερμηνευτικών προσεγγίσεων που επικεντρώνονται στις τεχνολογίες συγκρότησης του αθλητικού εαυτού και στις πρακτικές επιτήρη-

σης της μετανεωτερικής κοινωνίας. Εστιάζοντας στις παραγωγικές πλευρές της εξουσίας, οι φουκωϊκές προσεγγίσεις επιτρέπουν τη μελέτη του σώματος και ως ενός πεδίου αντίστασης, ως δυνατότητας να συγκροτηθεί ένα ενεργητικό, αυτόνομο και ενδυναμωμένο σώμα που δραπετεύει από την καταπίεση και αντιστέκεται στις σχέσεις κυριαρχίας. Ακόμη, οι προσεγγίσεις του Foucault, και ιδιαίτερα η έννοια της γενεαλογίας της γνώσης, έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη ενός διαλόγου για τη διαδικασία γένεσης και συγκρότησης της κοινωνιολογίας των σπορ ως ιδιαίτερου γνωστικού πεδίου και για το ρόλο του υποκειμένου της γνώσης στη μελέτη των σπορ προβληματοποιώντας ένα ερώτημα που θεωρούνταν δεδομένο: ποιος και γιατί μιλά για τα σπορ. Επιπλέον, οι καινοτόμες ιδέες του Baudrillard έχουν παρακινήσει τους κοινωνιολόγους να σκεφτούν διαφορετικά για τους κόσμους του αθλητισμού, απορρίπτοντας την πολιτισμική γοητεία των σπορ στη φιλελεύθερη ιδεολογία αλλά και την προοπτική μιας ριζικής χειραφέτησης των αθλητικών υποκειμένων. Την ίδια ώρα μας καλεί να επικεντρώσουμε το βλέμμα μας σε επιμέρους αντιστάσεις και υπονομεύσεις των κυρίαρχων αφηγημάτων των σπορ από τους συμμετέχοντες.

Η κριτική που έχει αναπτυχθεί στις μεταστρουκτουραλιστικές θεωρίες των σπορ είναι πολύπλευρη. Σύμφωνα με τον Marguire ο σχετικισμός και η αποδοχή ορισμένων ακραίων θέσεων της μεταμοντέρνας σκέψης οδηγούν την κοινωνιολογία των σπορ σε μια άρνηση της επαληθεύσιμης, αξιόπιστης σωρευτικής κοινωνιολογικής γνώσης και υπονομεύει την προσπάθεια για αξιολόγηση της σχετικής εγκυρότητας ανταγωνιστικών επιχειρημάτων για την κοινωνική ζωή γενικά ή ειδικά. Σε αυτή την κατεύθυνση τα επιχειρήματα στη μελέτη των σπορ υποβαθμίζονται σε ερωτήματα ιδεολογικής βασιμότητας (Maguire 2011: 864). Παρομοίως ο Dunning κατακρίνει την ελιτίστικη λογική της χρήσης μιας σκόπιμα σύνθετης και απόκρυφης γλώσσας που δεν είναι προσιτή στους πολλούς, υποστηρίζοντας πως ο σχετικισμός των μεταμοντέρνων θεωριών φαίνεται να αγγίζει τα όρια ενός σολιψισμού και παραλογισμού (2004: 19-20). Ακόμη, έχει υποστηριχτεί πως, σε ορισμένες περιπτώσεις, ο ηθικός σχετικισμός που διατρέχει τη μεταμοντέρνα θεωρία υποσκάπτει τον κριτικό στοχασμό και την πολιτική δράση (Eduards 2009).

Από την οπτική της νεομαρξιστικής θεώρησης, μολονότι έχουν αξιοποιηθεί σε μια συνθετική προοπτική ιδέες μεταστρουκτουραλιστών κοινωνιολόγων, όπως ο Foucault, έχει ασκηθεί έντονη κριτική για τον τρόπο με τον οποίο η θεώρηση της μικροφυσικής της εξουσίας που έρχεται από τα κάτω τείνει να υποβαθμίσει το ταξικό περιεχόμενο της κυριαρχίας, και εντέλει να διασπάσει την ταξική κυριαρχία σε μυριάδες μικροσυγκρούσεις στο επίπεδο της κοινωνικής δομής. Παρομοίως έχει επικριθεί η απουσία οποιασδήποτε οραματικής διακήρυξης στο έργο του Foucault

και άλλων μεταστρουκτουραλιστών θεωρητικών. Η απο-κέντρωση του αθλητικού υποκειμένου από τις μικροτεχνολογίες της εξουσίας στο πεδίο των σπορ δεν επιτρέπει αισιόδοξες προσεγγίσεις προς την κατεύθυνση της κοινωνικής χειραφέτησης, μολονότι οι πρακτικές ελευθερίας που εμφανίζονται στο ύστερο έργο του Foucault αφήνουν περιθώρια για διαφορετικές ερμηνευτικές και πιθανώς νέες πολιτικές στρατηγικές αντίστασης που βασίζονται στο έργο του Γάλλου στοχαστή.

Η κοινωνιολογία του αθλητισμού σήμερα: Προκλήσεις και προοπτικές

Η κοινωνιολογία των σπορ διένυσε μακρά πορεία από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα ως τις ημέρες. Τις πρώιμες, επιλεκτικές και επιμέρους, προσεγγίσεις αθλητικών δραστηριοτήτων στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα ακολούθησαν οι εμπειρικές μελέτες που αναπτύχθηκαν από τις σχολές του δομολειτουργισμού και της θεωρίας του σχηματισμού. Τα ρεύματα αυτά έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πρώιμη ανάπτυξη της κοινωνιολογίας των σπορ και εξακολουθούν ως τις ημέρες μας να επηρεάζουν τις κοινωνιολογικές μελέτες. Η ερμηνευτική παράδοση κατόρθωσε να ανανεώσει το περιεχόμενο των κοινωνιολογικών μελετών ανοίγοντας το δρόμο για τις ερμηνευτικές διαδικασίες της παραγωγής νοήματος και τη διαχείριση των ταυτοτήτων στους αθλητικούς κόσμους αλλά δεν μπόρεσε να αναδείξει το ευρύ φάσμα των κοινωνικών διακρίσεων και αντιθέσεων που τους χαρακτηρίζουν. Τα τρία αυτά παραδείγματα, παρά τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους, χαρακτηρίζονται από προσήλωση στην κοινωνική ευταξία και στην ανάλυση των λειτουργιών και των κοινωνικών πρακτικών των σπορ, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τις δομικές αντιθέσεις και τις συγκρούσεις που διατρέχουν τους κοινωνικούς κόσμους του αθλητισμού.

Οι συγκρουσιακές θεωρίες επιχείρησαν να προσεγγίσουν με κριτικό τρόπο τους κοινωνικούς κόσμους του αθλητισμού, τονίζοντας τις αντιθέσεις και τις ανισότητες που διαπερνούν τον αθλητισμό από τη σκοπιά της κοινωνικής τάξης και του φύλου. Έδωσαν έμφαση στην πολιτική οικονομία των σπορ και τη σχέση τους με την καπιταλιστική οικονομία (νεομαρξιστική προσέγγιση) και μελέτησαν τα σπορ από τη σκοπιά των έμφυλων σχέσεων, εξετάζοντας τους όρους αναπαραγωγής της ανδρικής κυριαρχίας στις σωματικές πρακτικές (φεμινιστική προσέγγιση). Η προσέγγιση των σπορ από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας του Bourdieu προσπάθησε να συγκεράσει αναλυτικά εργαλεία από τη θεωρία του σχηματισμού με μια ταξική θεωρία που έδινε ιδιαίτερη σημασία αφενός στις κοινωνικές πρακτικές και τις έξεις και αφετέρου στην πολιτισμική ανάλυση των αθλητικών ταυτοτήτων και προτιμήσεων. Σε αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και το παρά-

δειγμα των πολιτισμικών σπουδών, συνθέτοντας διαφορετικές μεθοδολογίες και θεωρητικά σχήματα με επίκεντρο την πολιτισμική ανάλυση των βιόκοσμων του αθλητισμού.

Από τα τέλη της προηγούμενης χιλιετίας παρατηρείται ύφεση των νεομαρξιστικών προσεγγίσεων προς όφελος νέων θεωρητικών μοντέλων που επιχειρούν να αναδείξουν επιμέρους ζητήματα ταυτοτήτων και κοινωνικών ανισοτήτων που δεν βασίζονται στις ταξικές σχέσεις. Πρόκειται για προσεγγίσεις που τονίζουν την παγκοσμιοποιητική διάσταση των αθλητικών φαινομένων, επικεντρώνονται στους λόγους και τις πρακτικές των σπορ ως τεχνολογιών άσκησης της βιοεξουσίας που επιβάλλουν κανόνες και τροποποιούν τις υποκειμενικότητες, και προβληματοποιούν τις κοινωνίες του θεάματος και των προσομοιωμάτων που περιβάλλουν τον οργανωμένο αθλητισμό και τις αθλητικές πρακτικές. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται τόσο η θεώρηση του Michel Foucault για τα σπορ και το σώμα ως πεδία συγκρότησης μιας βιοεξουσίας μέσα στην πολυμορφία των σχηματισμών λόγων εξουσίας, όσο και η ανάλυση του Baudrillard για την υπερπραγματικότητα των σπορ στην ύστερη νεωτερικότητα

Οι νέες θεωρητικές προσεγγίσεις στο πεδίο, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη ποικίλων μεθοδολογικών υποδειγμάτων, αποτελούν πρόκληση για την κοινωνιολογική μελέτη των σπορ. Παρά το ότι η κριτική κοινωνιολογική σκέψη έχει στο παρελθόν συγκρουστεί με τις λειτουργιστικές εμπειρικές προσεγγίσεις και τις εκλογικεύσεις της φιλελεύθερης σκέψης για το ρόλο του αθλητισμού στην κοινωνική ευταξία, οι σύγχρονες μελέτες των σπορ δεν φαίνεται να έχουν απαγκιστρωθεί από τις εργαλειακές λογικές των θετικιστικών παραδειγμάτων του παρελθόντος. Την ίδια ώρα, σε πολιτικό επίπεδο, ο βιοπολιτικός καπιταλισμός της ύστερης νεωτερικότητας εξακολουθεί να ενσωματώνει στην κυρίαρχη πολιτιστική λογική τις κουλτούρες των σπορ, να χειραγωγεί τα κοινωνικά σώματα και να διαμορφώνει νέα πεδία αλλοτρίωσης των μαζών. Η αυξανόμενη διαπλοκή των οικονομικών ελίτ σε εθνικό και διεθνές επίπεδο με τις αθλητικές και κυρίως τις ποδοσφαιρικές ολιγαρχίες, η σύγκλιση οικονομικών, πολιτικών και αθλητικών συμφερόντων που παρατηρούμε και στη χώρα μας, η εκτεταμένη διαφθορά και ανυποληψία που χαρακτηρίζουν κορυφαίους αθλητικούς θεσμούς επαναφέρουν στο προσκήνιο τη σημασία των μαρξιστικών προσεγγίσεων και το ρόλο της καπιταλιστικής οικονομίας στην ανάπτυξη και την εξέλιξη των σπορ.

Ωστόσο, στη σύγχρονη κοινωνία η παγκοσμιοποίηση των σπορ, η διαπραγμάτευση νέων ταυτοτήτων στο πεδίο τους και η ολοένα μεγαλύτερη σύνδεσή τους με τη βιομηχανία του θεάματος διαμορφώνουν νέες ανισότητες και διακρίσεις που δεν μπορούν να ερμηνευτούν σε βάθος αξιοποιώντας αποκλειστικά

την ταξική ανάλυση και μάλιστα στη στενά «οικονομίστικη» προσέγγισή της. Σε αυτή την κατεύθυνση το μέλλον της κοινωνιολογίας του αθλητισμού θα κριθεί από τον τρόπο που θα μπορέσει να γεφυρώσει νέα θεωρητικά παραδείγματα, να αξιοποιήσει σύγχρονες μεθοδολογικές στρατηγικές κοινωνικής έρευνας και τον διεπιστημονικό διάλογο. Αυτές οι διεργασίες μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην κατανόηση και ερμηνεία των αθλητικών κοινωνιών ως διακριτών κοινωνικών πεδίων που συνυφαίνονται με την οικονομία και την πολιτική αλλά διατηρούν τη σχετική αυτονομία τους. Παράλληλα, σε πολιτικό επίπεδο, μια κριτική ερμηνευτική κοινωνιολογία του αθλητισμού μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για τη γονιμοποίηση του κριτικού λόγου στο πεδίο και στην ανάπτυξη μιας νέας αφήγησης πάνω σε ένα παλιό διακύβευμα: την αναζήτηση των όρων χειραφέτησης των σωμάτων από τις καταπιεστικές δομές του βιοπολιτικού καπιταλισμού.

Βιβλιογραφία

- Andrews, D., 2000, «Posting up: French post-structuralism and the capital analysis of contemporary sport cultures», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 106-138.
- Bairner, A., 2007, «Back to basics: Class, social theory, and sport», *Sociology of Sport Journal*, 24: 20-36.
- Baudrillard, J., 1973, *The Mirror of Production*, Σαιντ Λούις: Telos [ελλ. έκδ.: *Ο καθρέφτης της παραγωγής: Η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού*, μτφρ. Σ. Μπενετάντος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990].
- 1986, *America*, Λονδίνο: Verso [ελλ. έκδ.: *Αμερική*, μτφρ. Ν. Χρηστάκης, Αθήνα: Futura, 2004].
- 1990, *Cool Memories*, Λονδίνο: Polite Press.
- 1998 [1970], *The Consumer Society*, Λονδίνο: Sage [ελλ. έκδ.: *Η καταναλωτική κοινωνία: Οι μύθοι της, οι δομές της*, μτφρ. Β. Τομανάς, Σκόπελος: Νησίδες, 2000].
- Birrel, S., 2000, «Feminist theories for sport», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 61-76.
- Birrel, S. και C. Cole (επιμ.), 1994, *Women, Sport and Culture*, Champaign IL: Human Kinetics.
- Bourdieu, P., 1991, «Sport and social class», στο C. Mukerji και M. Schudson (επιμ.), *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies*, Μπέρκλεϋ: University of California Press, 357-373.
- Burstyn, V., 2000, *The Rites of Men: Manhood, Politics and the Culture of Sport*, Τορόντο: University of Toronto Press.
- Γάσινας, Γ., 2004, *Η περίπτωση των ποδοσφαιρικών σωματείων στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου (1922-1936)*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Caillat, M., 1996, *Sport et Civilization: Histoire et critique d'un phenomene sociale de masse*, Παρίσι: L'Harmattan.

- Carrington, B. και I. McDonald, 2009, «Marxism, cultural studies and sport: Mapping the field», στο B. Carrington και I. McDonald (επιμ.), *Marxism, Cultural Studies and Sport*, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Darnell, S., 2010, «Sport, race and bio-politics: Encounters with difference in “Sport for development and peace” internships», *Journal of Sport and Social Issues*, 34(4): 396-417.
- De France, J., 1995, *Sociologie du sport*, Παρίσι: La Decouverte.
- Dostie, M., 1988, *Les corps investis*, Μόντρεαλ: St-Martin.
- Dunning, E., 2000, «Toward a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon», *European Journal of Criminal Policy and Research*, 8: 141-162.
- 2004, «Sociology of sport in the balance: Critical reflections on some recent and more enduring trends», *Sport in Society*, 7(1): 1-24.
- Dunning, E. και K. Sheard, 1979, *Barbarians, Gentlemen and Players: A Sociological Study of the Development of Rugby Football*, Οξφόρδη: Martin Robertson.
- Dunning, E., P. Murphy και J. Williams, 1986, «Spectator violence at football matches: Toward a sociological explanation», *The British Journal of Sociology*, 37(2): 221-244.
- Eduards, L., 2009, «Postmodernism, queer theory and moral judgment in sport: Some critical reflections», *International Review for the Sociology of Sport*, 44(4): 331-344.
- Ελίας, Ν. και Έ. Ντάνινγκ, 1998, *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, μτφρ. Σ. Χειρδάρη, Γ. Κακαρούκα, επιμ.-εισ. Π. Κυπριανός, Αθήνα: Δρομέας.
- Foucault, M., 2011 [1976], *Η ιστορία της σεξουαλικότητας: I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελοσ, Αθήνα: Πλέθρον.
- Giulianotti, R., 2004, «The fate of hyperreality: Jean Baudrillard and the sociology of sport», στο R. Giulianotti (επιμ.), *Sport and Modern Social Theorist*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 225-239.
- 2005, *Sport: A Critical Sociology*, Καίμπριτζ: Polity Press.
- Giulianotti, R. και M. Gerrard, 2001, «Glasgow Rangers, Scotland and “hot” football rivalries», στο G. Armstrong και R. Giulianotti (επιμ.), *Fear and Loathing in World Football*, Οξφόρδη: Berg, 23-42.
- Gruneau, R., 1983, *Sport, Culture and the Modern State*, Τορόντο: University of Toronto Press.
- 1993, «The critique of sport in modernity: Theorizing power, culture and the politics of the body», στο E. Dunning, J. Maguire και R. Pearton (επιμ.), *The Sport Process: A Comparative and Developmental Approach*, Champaign IL: Human Kinetics, 85-109.
- Guttman, A., 1978, *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sport*, Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Ζαΐμάκης, Γ. και B. Petre, 2014, «Πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και σπορ στην ανατολική Μεσόγειο και την Κρήτη: Ο ρόλος των βρετανικών στρατευμάτων», στο Σ. Πετμεζάς και Λ. Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην ανατολική Μεσόγειο 1880-1920*, Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 201-228.
- Hargreaves, J., 1992, «Sex, gender and the body in sport and leisure: Has there been a civilizing process?», στο E. Dunning και C. Rojek (επιμ.), *Sport and Leisure in the*

- Civilizing Process: Critique and Counter-critique*, Τορόντο: University of Toronto Press, 161-182.
- 1994, *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sport*, Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Routledge.
- 1995, *Sport, Power and Culture*, Καίμπριτζ: Polity Press.
- Hargreaves, J. και I. McDonald, 2000, «Cultural studies and the sociology of sport», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 48-60.
- Harris, J., 2006, «Sociology of sport: Expanding horizons in the subdiscipline», *Quest*, 58: 71-91.
- Jarvie, G. και J. Maguire (επιμ.), 1994, *Sport and Leisure in Social Thought*, Λονδίνο: Routledge.
- Kennedy, D. και P. Kennedy, 2010, «Toward a Marxist political economy of football supporters», *Capital and Class*, 34(2): 181-198.
- Λιάκος, Α., 1988, *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων: Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα: Λωτός.
- Loy, J.W. και D. Booth, 2000, «Functionalism, sport and society», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 8-27.
- Lüschen, G., 1969, «Small group research and the group in sport», στο G.S. Kenyon (επιμ.), *Aspect of Contemporary Sport Sociology*, Σικάγο: The Athletic Institution, 57-66.
- Maguire, J., 2011, «Thinking sociologically about sport», *Sport in Society*, 14 (7-8): 864-871.
- Malcolm, D., 2004, «Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην αρχαιότητα και τη νεωτερικότητα: Ο ρόλος της βίας για την κατανόηση της ανάπτυξης του αθλητισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, 85: 13-17 (αφιέρωμα *Αθλητισμός*).
- 2014, «The social construction of the sociology of sport: A professional project», *International Review for the Sociology of Sport*, 49(1): 3-21.
- Murphy, P., K. Sherd και I. Waddington, 2000, «Figurational sociology and its application to sport», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 92-105.
- Pociello, C., 1995, *Les cultures sportives: Pratiques, representations et mythes sportifs*, Παρίσι: PUF.
- Πολάνυι, Κ., 2001 [1994], *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, μτφρ. Κ. Γατανάκης, Αθήνα: Νησίδες.
- Rail, G. και J. Harvey, 1995, «Body at work: Michel Foucault and the sociology of sport», *Sociology of Sport Journal*, 12: 164-179.
- Rees, C.R. και M.W. Segal, 1984, «Role differentiation in group: The relation between instrumental and expressive leadership», *Small Group Behaviour*, 15: 109-123.
- Rigauer, B., 2000, «Marxist theories», στο E. Coakley και E. Dunning (επιμ.), *Handbook of Sport Studies*, Λονδίνο: Sage, 28-47.
- Sage, G., 1980, «Study of social aspects of sports», στο G. Sage (επιμ.), *Sport in American Society: Selected Readings*, Reading M.A.: Addison Wesley, 1-15.
- 1997, «Physical education, sociology and sociology of sport: Points of intersection», *Sociology of Sport Journal*, 14(4): 317-339.

- Spaaij, R., 2007, «Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique – More specificity and less generality», *The International Journal of the History of Sport*, 24(4): 411-431.
- Stoddart, B., 2006, «Sport, cultural imperialism and colonial response in the British Empire», *Sport in Society*, 9(5): 809-835.
- Stovkis, R., 1992, «Sport and civilization: Is violence the central problem?», στο E. Dunning και C. Rojek (επιμ.), *Sport and Leisure in the Civilizing Process*, Basingstoke: Macmillan, 121-136.
- Σφακιανιάκη, Μ., 2010, «“Γερά μυαλά μέσα σε γερά σώματα”. ΕΠΟΝ και αθλητισμός: Μια πρώτη προσέγγιση», στο Β. Καραμανωλάκης, Ε. Ολυμπίτου και Ι. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα: Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτισμικές εκφράσεις*, Αθήνα: Θεμέλιο, ΑΣΚΙ-Ινστιτούτο Νίκος Πουλατζάς, 400-413.
- Tomlinson, A., 2004, «Pierre Bourdieu and the sociological study of sport», στο R. Giulianotti (επιμ.), *Sport and Modern Social Theorist*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 161-172.
- Turner, B.S., 1984, *The Body and Society*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
- 1992, *Max Weber: From History to the Modernity*, Λονδίνο: Routledge.
- 1997, «The body in western society: Social theory and its perspective», στο S. Coakley (επιμ.), *Religion and the Body*, Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 15-43.
- Φουρναράκη, Ε., 2004, «Ένα κείμενο, μια ιστορία: Για το γαλλικό ρεύμα της κριτικής θεωρίας του αθλητισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, 85: 34-41 (αφιέρωμα *Αθλητισμός*).
- Veblen, T., 1982 [1899], *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*, μτφρ. Γ. Νταλιάνης, Αθήνα: Κάλβος.
- Vinnai, G., 1978, *Το ποδόσφαιρο ως ιδεολογία*, μτφρ. Γ. Νταλιάνης, Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Washington, R. και D. Karen, 2001, «Sport and society», *Annual Review of Sociology*, 27: 187-212.
- Weber, M., 1997 [1904], *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος, Αθήνα: Gutenberg.